גד קרויזר

'חזרה לשליטת התחנה'

פרשת תכנון מבצרי המשטרה ('טגארטים') בארץ־ישראל

הרשו לי לחזור ולומר את אשר אמרתי בעבר. תכנית המבנים למשטרה היא שאלה של דחיפות ראשונה במעלה. ביטחון הפנים יתפוס חלק ניכר מזמנה של ממשלת ארץ־ישראל גם בשנים הבאות. במצב הנוכחי המשטרה תמצא את עצמה מוגבלת באופן חמור.

(טגארט אל המזכיר הראשי, 3 באפריל 1939)[1]

מתן דיור ושיכון הולם למשטרה בכל הארץ הוא תנאי הכרחי לקיום ביטחון הציבור ואין זה משנה איזו ממשלה תהיה אחראית לארץ הזאת

(מקמייקל לשר המושבות, 19 במאי 1939)[2]

הקדמה

מאפריל 1940 עד אוקטובר 1941 הוציאה ממשלת ארץ־ישראל המנדטורית לפועל את מיזם מבני המשטרה (.Police Building Programme (P.B.P והקימה חמישים וחמישה מבצרי משטרה אחידים

המאמר מבוסס על מספר פרקים בעבודת הדוקטור שלי, 'סר צ'ארלס טגארט בארץ ישראל – עיצוב מדיניות ביטחון הפנים הבריטית והמשטרה הקולוניאלית בארץ־ישראל 1937–1942', האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ב. כתבתי את העבודה בהנחיית פרופ' אלון קדיש, וברצוני להודות לו על הערותיו ועצותיו המועילות גם למאמר זה. תודה מיוחדת לקרן גרינשטיין, שתמכה במחקר, וכן למר יו אלכסנדר (Hugh Alexander) עוזר מנהל מחלקת ההדמיה ב־Public Record Office בלונדון, שסייע רבות בצילום המורכב של תיקי הארכיטקט פוסטר־טרנר (-Turner Foster), שהיה אחראי לביצוע תכנון המבצרים והפיקוח על הבנייה במיזם מבני המשטרה (.P.B.P). תודה מיוחדת למר נרי אראלי, מנהל ארכיון ההגנה, שהביא לידיעתי ערב פרסום המאמר את דבר קבלתו מאנגליה של אלבום התמונות היחיד של מיזם .P.B.P הידוע עד כה ואישר שימוש בתמונות. המאמר מוקדש לזכר ידיד נעורי אליהו אוסטרייכר ז"ל, שנהרג בעת פעילות מבצעית בעזה, ח' בתשרי תשל"ב.

1 מכתב נלווה של טגארט לדוח ועדת הדיור, 3 באפריל 1939, עמ' 8, סעיף 12, St. Antony's College, Oxford, Middle East Center, DS 126.6, Tegart Private Papers (להלן: מסמכי טגארט), קופסה 3, תיק 3.

2 מכתב נלווה לדוח ועדת הדיור בראשות טגארט, עמ' 3, סעיף 4, .PRO, CO 733/389/75015/43

במראם, מבנים מלבניים או מרובעים ולהם שני מגדלים בקצות האלכסון.[3] מבצרים אלה המכונים טיגארטים הם על שמו של סר צ׳ארלס טגארט (Tegart) מפכ״ל בדימוס של משטרת כלכותה וחבר לשעבר בוועדה המייעצת שליד השר לענייני הודו. סר צ׳ארלס הגיע לארץ ישראל בראשית השלב השני של המרד הערבי (דצמבר 37׳) בתור מומחה אימפריאלי למשטרה וטרור כדי לארגן מחדש את המשטרה שהתמוטטה. המיזם שתכנן היה יוצא דופן בהיקפו, במשאבים שהושקעו בו ובזמן הקצר שיצא אל הפועל. למעשה היה זה אחד המיזמים היותר גדולים שנבנו בהיסטוריה של ארץ ישראל בכלל ובתקופת המנדט בפרט. בין ספטמבר 1942 - נובמבר 1943 הוסיפה הממשלה שבעה מבצרים נוספים.

From India to Palestine

SIR CHARLES TEGART'S appointment to advise the Palestine Government on police matters means that he will return to official life after a retirement of only ten months.

When in 1931 he left Calcutta, where he was head of the Bengal police, Anglo-Indians freely tipped him as the late Lord Byng's successor at Scotland Yard.

None of them expected that he would create a precedent by being the first member of the Indian Police Service to serve on the Council of India.

Such an appointment, which is usually reserved for the highest ranks of the Indian Civil Service, showed that Sir Charles was recognised as being more than a mere expert in police matters. Members of Council at the India Office deal with the work in all sections of that department of State.

VIGOROUS MEASURES IN PALESTINE

[S]IR CHARLES TEGART'S APPOINTMENT

Mr. Ormsby-Gore, Secretary of State for the [C]olonies, announced in the House of Commons on Thursday that he had secured the services of Sir Charles Tegart, formerly of the Indian Police, who would proceed to Palestine on a temporary mission in order to advise the Government on matters relating to police organization. Mr. Ormsby-Gore added:—

Sir Charles Tegart's record in Bengal, where he was called upon to deal with conditions of acute difficulty, including terrorist activities over a long period, is no doubt known to the House. I am confident that his advice and assistance will be of immense value to the Palestine Administration.

תצלומו של טגארט והודעות על שליחותו לארץ־ישראל ב׳דיילי טלגרף׳ מ־22 באוקטובר 1937 (משמאל), וב׳טיימס׳ הלונדוני מ־28 באוקטובר 1937

מה הייתה מטרת תכנונם והקמתם של מבצרי המשטרה הללו? מדוע מבצרים דווקא ולא תחנות משטרה רגילות? האם עמדה מאחורי מיזם המבצרים תפישת שיטור אימפריאלית בריטית שסר צ׳ארלס הביא ויישם בארץ־ישראל? אם כן, מה היה היחס בין תפישתו המשטרתית של טגארט לבין זו של המומחה האימפריאלי למשטרה מפכ״ל משטרת ציילון, סר הרברט דאוביגין (Dowbiggin), שקדם לו והמליץ על ארגון מחדש של המשטרה הארץ־ישראלית מיד לאחר מהומות 1929? האם קיים קשר בין הארגון מחדש של המשטרה הקולוניאלית בארץ־ישראל על ידי טגארט לבין מיזם מבצרי המשטרה?

3 הנציב העליון ללורד מוין המזכיר הראשי של משרד המושבות, 29 באוקטובר 1941, מסמכי טגארט, מיכל 3, תיק 3. במסמך זה ובמסמכים נוספים מספר המבצרים שנבנו הוא 54. הסיבה לכך היא שהמחלקה לעבודות צבוריות מנתה את שני המבצרים בשכם 29/1 ו־29/2 כיחידה אחת. שני מספרי הקוד השונים ניתנו כיוון שהמבנים הוצאו אל הפועל על ידי גורמים שונים: קבלן פרטי מחד ומהנדס מחוז חיפה של המחלקה לעבודות צבוריות מאידך, שחייבו התייחסות שונה מבחינה מנהלית. ראו: Interim Report of the Police, Building Programme (1940) (להלן: דוח ביניים), הערה לנספח I בסוף תיק PRO, CO 733/434/75015/43. אנו התייחסנו אליהם כשני מבנים נפרדים כפי שזה נעשה ברוב המסמכים המרכזיים האחרים המוזכרים להלן בהערה הבאה. בנוסף מנה הנציב העליון בטעות 79 מבצרי משטרה בתכנית טגארט המקורית במקום 77. על 77 המבצרים בתכנית המקורית וחלוקתם לאזורים השונים ראו להלן, עמ׳ 117-119. ראוי לציין שהנציב העליון כלל ברשימת המבצרים שבנייתם הסתיימה גם את תחנת המשטרה בעיר צפת 037A למרות שבנייתה של זו הסתיימה רק ביוני 1943. הייתה זו תחנה עירונית שלא הייתה לה צורת ההיכר של מבצרי טגארט. עוד לגבי מספר המבצרים שנבנו בפועל ראו להלן, עמ׳ 122-125.

מדוע לא נבנו מבצרים כאלה בערים הגדולות והמעורבות: ירושלים, תל־אביב, יפו וחיפה שהיו בעייתיות מבחינת ביטחון הפנים? האם היו מצודות טגארט בגבול הצפון חלק ממיזם מבצרי המשטרה? האם היה דגם מבצר המשטרה הייחודי פיתוח מקורי? מה טעם היה באישור בנייתם ובהקמתם של המבצרים, במיוחד בהתחשב בעובדה שהדבר הצריך משאבים עצומים בשעה שבריטניה עמדה על סִפה של מלחמת העולם השנייה ונזקקה לממון רב כדי לשקם את צבאה שהוזנח בין שתי מלחמות העולם?

סר צ'רלס טגארט הוזמן לארץ־ישראל, כאמור, בתור מומחה אימפריאלי. כאשר התעוררו בעיות קשות באחד ממחוזות האימפריה הבריטית מקובל היה להזמין מומחה ממקום אחר שצבר ניסיון בהתמודדות עם סוגיות דומות, ושמצא להן פתרון נקודת המוצא של מחקר זה נגזרת אפוא מההנחה שהשימוש במומחה אימפריאלי מחייב לבחון את היחס בין המקום שממנו הגיע, הניסיון שצבר והפתרונות שהציע במחוזו לבין המקום שאליו נקרא לייעץ והבעיות שהתבקש לפתור. כדי להבין את מיזם מבצרי המשטרה יש לנתח את מקורות הפרשה בגישה רחבה ובכל ההקשרים: האימפריאלי, ההודי, המזרח תיכוני והארץ־ישראלי.[4]

סר צ'רלס טגארט בתפקיד המפקח הכללי של משטרת כלכותה

טגארט, אירי פרוטסטנטי יליד 1881, התגייס בשנת 1901 למשטרת בנגל בהודו, שירת בה כקצין משטרה והגיע להישגים משמעותיים במיוחד בתחום המודיעין, שילוב מודיעין ומבצעים ופיקוד על יחידות משטרתיות מיוחדות שהוא עצמו הקים.[5] בשנת 1923 מונה למפקח הכללי של משטרת העיר כלכותה.[6]

4 המקורות העיקריים הם מסמכי טגארט, ובמיוחד: The Future Layout and Establishment of the Palestine Police: Police Stations and Posts, 7th February 1939, מסמכי טגארט, קופסה 2, תיק 2 (להלן: תכנית הפרישה העתידית); Housing, ללא תאריך מסמכי טגארט, קופסה 3, תיק 3 (להלן: תכנית דיור); וכן תכתובות שונות של טגארט בנושא דיור המשטרה; תיקיו האישיים של פרדריק פוסטר־טרנר, הארכיטקט שהיה ממונה על הצד ההנדסי במיזם במחלקה לעבודות ציבוריות, המצויים ב־PRO, ובמיוחד טבלאות השליטה הכוללות של המיזם: Diagrammatic Architectural Report of the Design, Execution and Completion of the Police Building Programme 1940/1941, PRO, 30/94/3 (להלן: דוח דיאגרמי); וכן: Administration Report of Chief Architect P.B.P. for the Period 1st April 1941 to 31st March 1942, 1st April 1943 to 31st March 1944, PRO, 30/94/1 (להלן: דוח אדמיניסטרטיווי). חומר חשוב נוסף, הכולל תכתובות, דוחות ביניים ומפות, ראו: Sir Charles Tegart's Reorganisation Proposals, Out Stations – Accommodation, PRO, CO 733/434/75015/43; Police: Tegart's Proposals, Stations, Accommodations, PRO, CO 733/389/75015/43; Sir C. Tegart's Mission to Palestine, PRO, CO 733/383/75742. דוח ביניים של המיזם (לעיל, הערה 3). חומר נוסף, שחלקו חופף למצוי במקורות הקודמים, ראו: Police Building Programme (Tegart Scheme): History of the Scheme and of It's Execution, Opened on 21 March 1941, אמ"י, חטיבה 12, מכל מ/4070 2, תיק 2/17/15; וכן: Construction of New Police Buildings Tegart Scheme, Finance, 4/40, שם, מכל מ/4070, תיק 2/17/4(1). הרעיון להוסיף עוד שבעה מבצרים עלה כבר בסוף ינואר 1941 ואף החלו בשרטוטים לקראת סיום בניית חלקו הראשון של המיזם, אך הבנייה יצאה לפועל מאוחר יותר. ראו: דוח אדמיניסטרטיווי (שם), 1 באפריל 1941 עד 31 במרס 1942, IV, עמ' 5; 1 באפריל 1943 עד 31 במרס 1944, II, עמ' 1. מהדוח הדיאגרמי הכולל של פוסטר־טרנר, שהוא להערכתי הסיכום הסופי והאמין של המיזם, עולה שהתכנית העיקרית הוצאה אל הפועל בתוך כשנה וחצי ולא עד אמצע 1945. ראו: י' אייל וע' אורן, 'מצודות טיגרט – שלטון וביטחון בכפיפה אחת: הרעיון, המדיניות והיישום', קתדרה, 104 (תמוז תשס"ב), עמ' 116.

5 ראו בהרחבה: קרויזר (לעיל, הערת פתיחה), עמ' 6-14.

6 אוכלוסיית כלכותה מנתה כמיליון תושבים ובמשטרת העיר היו כ־5,400 שוטרים. Annual Report on the Police

לדעת שני ההיסטוריונים של המשטרה ההודית, ג'ון קארי ופרסיוול גריפיתס, היה טגארט אחד המפכ"לים הבולטים בהודו.[7] הוא עיצב משטרה גמישה, שעמדה במשימות מגוונות במצבים משתנים – טרור פוליטי, פשע פלילי ומהומות בין־קהילתיות בין הינדים למוסלמים – בלא שתקרוס או תוחלף על ידי הצבא כפי שקרה בארץ־ישראל.[8] הוא כבש שתי התפרצויות של הטרור ההינדי בשנות העשרים, הוריד באופן משמעותי את רף הפשיעה הפלילית, ודיכא ביעילות את המהומות הבין־קהילתיות בין הינדים למוסלמים.[9]

טגארט פיתח תפיסה מיוחדת באשר למהות עבודתה של המשטרה הקולוניאלית וסיפק פתרונות לבעיות בתחום עבודתה. אחת הבעיות המרכזיות הייתה בנושא הדיור. המשטרה הקולוניאלית בכלכותה, כמו משטרות אחרות באימפריה, סבלה מהיעדר מבני משטרה ייעודיים. המשטרה נהגה לשכור מבנים ולשכן בהם את תחנות המשטרה, את משרדיה וחלק ממגורי השוטרים. כתוצאה מכך לא תאם התכנון הפנימי את צורכי התחנות והמשרדים השונים. המגורים לשוטרים היו ברמה ירודה ולא מבודדים מהקהילה, והמבנים לא היו ממוקמים ופרושים באופן התואם את התנאים הטובים ביותר שבהם ימלאו את ייעודם כבסיסים לכוחות המשטרה השומרים על החוק והסדר בתחומם. כיוון שהמשטרה לא קיבלה את התקציבים הדרושים לבנייה העלה טגארט רעיון מקורי – להסב את תקציב השכירות השנתי של המשטרה להחזר הלוואה לבנייה ייעודית, ולפרוש לשם כך את התקציב לתשלומים. כשנה לאחר שנכנס לתפקידו כמפכ"ל משטרת כלכותה החל טגארט ביישום הרעיון במיזם לבניית משרדים ורובעי מגורים חדשים לשוטרים, מיזם זה נמשך שבע שנים. בדיקה של דוחות המחלקה לעבודות ציבוריות של ממשלת בנגל[10] ושל הסיכומים השנתיים של משטרת כלכותה בשנים 1930-1924 מלמדת בעליל על עלייה חדה במיזמי הבנייה במשטרת כלכותה, בהשוואה לשנים הקודמות. בשנת 1924 נענתה המועצה המחוקקת של בנגל לבקשה של טגארט ואישרה למשטרת כלכותה הלוואה מיוחדת לצורך פרויקט דיור המשטרה.[11]

מעבר ליתרון של המבנה הייעודי ושל מיקום נכון של תחנת המשטרה ראה טגארט חשיבות בשיפור תנאי הדיור ותנאי השירות של השוטר, שהגבירו את המוטיווציה שלו.

Administration of the Town of Calcutta and Its Suburbs 1923, p. 2, OIOC (Oriental and India Office Collections), IOR (Indian Office Record), V/24/3217. עיקר המידע על הקריירה של טגארט מצוי בביוגרפיה שכתבה אשתו, ושלא פורסמה: K.F. Tegart, Charles Tegart: Memoirs of an Indian Officer, IOR, MSS EUR C 235

7 J.C. Curry, *The Indian Police,* London 1932, p. 309; P. Griffiths, *To Guard My People: The History of the Indian Police,* London 1971, pp. 409–411. וראו בספרון שהוציא קארי על טגארט, ושנדפס להפצה פרטית, ראו: J.C. Curry, *Tegart of the Indian Police,* Wells [1960], p. 36

8 על יחסי הגומלין בין הרשות האזרחית לרשות הצבאית בעת מהומות, במיוחד בתחום השיטור האימפריאלי, ראו: קרויזר (לעיל, הערת פתיחה), עמ' 31-38. על פעילות הצבא הבריטי במרד הערבי ראו: י' אייל, האינתיפאדה הראשונה: דיכוי המרד הערבי על ידי הצבא הבריטי בארץ ישראל 1936-1939, [תל־אביב] 1998.

9 בזכות הישגיו קיבל בשנת 1926 אות אבירות והוענק לו התואר סר. 'Tegart', Private Papers, Handlist European Manuscripts, IOR, Indian Police Collection, MSS EUR F-161

10 Government of Bengal, Public Works Department, Annual Administration Reports for Establishment, Buildings, Railways and Communications, 1924/5–1937/8, IOR, V/24/3337; ibid., 1900/1–1916/7, IOR, V/24/3312

11 L. Birley, Chief Secretary, to the Government of Bengal, 7/25, Resolution no. 2537 Pl, Annual Report on the Police Administration of the Town of Calcutta and Its Suburbs 1924, IOR, V/24/3217

טגארט סיים את שירותו באופן יזום בשנת 1931. הוא קיבל את הזמנת השר לענייני הודו להצטרף כחבר למועצה המייעצת שליד השר לענייני הודו (Council of India), והיה קצין המשטרה הראשון החבר בה (1932-1937).[12] כשסיים את תפקידו התבקש לצאת לארץ־ישראל כמומחה אימפריאלי למשטרה וטרור.

ביקוריו של טגארט בארץ־ישראל

טגארט הגיע לארץ־ישראל לשני ביקורים בחלקו השני של המרד הערבי, מדצמבר 1937 עד יוני 1938 ומספטמבר 1938 עד מאי 1939. ביקוריו היו לבקשתו של שר המושבות אורמסבי־גור (Ormsby-Gore). הוא למד את בעיות ביטחון הפנים והבעיות הפוליטיות בארץ מתוך דוחות פיל ודאוביגין (Dowbiggin) וממסמכים נוספים[13] וכן מסיורים ומפגישות עם בעלי תפקידים שונים בכל הרמות, החל מן הנציב העליון וכלה בשוטרים מן השורה.[14] סייע לו במלאכה לפי בקשתו ידידו סר דיוויד פטרי (Petrie), שהיה בעבר מנהל המשרד הראשי למודיעין בהודו (Director of the Intelligence Bureau, India).

סר צ'רלס מגיע לארץ־ישראל ומתקבל על ידי המפכ"ל סונדרס בתחנת הרכבת בלוד (לא בשדה התעופה כפי שכתב סונדרס באלבומו), ראשית דצמבר 1937
(באדיבות Middle East Centre Archive, St. Anthony's College, Oxford)

12 טגארט (לעיל, הערה 6), עמ' 229. על הטרור ראו: *Terrorism in India 1917–1936*, Compiled in the Intelligence Bureau, Home Department, Government of India, 1937, pp. 163–181

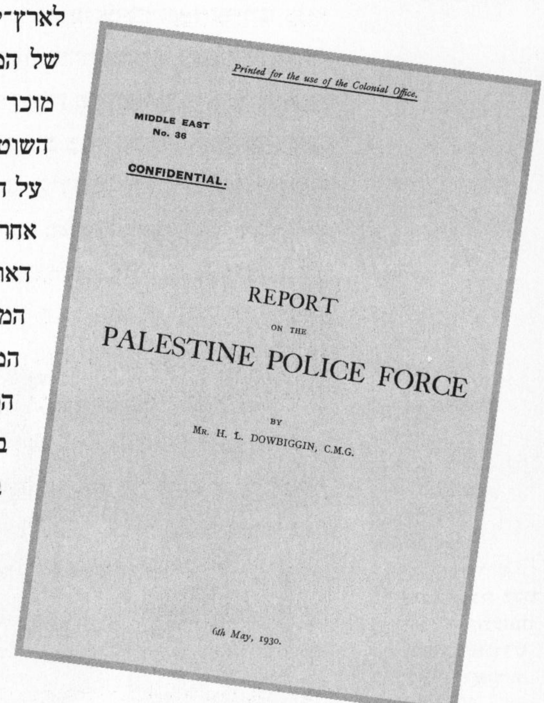
13 הרולד דאוני (Downie) ראש הדסק הארץ־ישראלי במשרד המושבות, שלח לטגארט את המסמכים הללו לקראת צאתו לארץ־ישראל, נוסף על דוחות האדמיניסטרציה ודוחות המשטרה לשנים 1935, 1936. דאוני אל טגארט, 10 בנובמבר 1937, מסמכי טגארט, קופסה 4, תיק 3.

14 כך עולה מיומן ארץ־ישראל שכתב טגארט, מסמכי טגארט, קופסה 4.

ב־24 בינואר 1938 העבירו טגארט ופטרי לויליאם בטרסהיל (Battershill), המזכיר הראשי של הממשלה, דוח ובו עשרים ושמונה המלצות לשיפורים במשטרה ובמלחמה בטרור.[15]

מחלוקת טגארט ודאוביגין בנוגע לאופייה של המשטרה הקולוניאלית

ניתוח הדוח של טגארט מעלה שהוא חלק באופן יסודי על המומחה האימפריאלי שקדם לו, סר הרברט דאוביגין, בעניין אופייה של המשטרה ומשימותיה.[16] דאוביגין, שהיה מפכ"ל משטרת ציילון, נקרא לארץ־ישראל בעקבות מאורעות 1929 כדי לייעץ בנוגע לארגון מחדש של המשטרה, לאחר שכשלה בדיכוי המאורעות.[17] דאוביגין היה כבר מוכר באימפריה כמפכ"ל שפיתח את דגם 'רעיון המשטרה', שלפיו השוטר הקולוניאלי הוא אזרח במדים המגן על עמיתיו האזרחים ושומר על החוק והסדר בסמכות משפטית וחוקית, ושתפקידו המרכזי לעקוב אחר פשע, לחקור אותו ולהביא את העבריינים לדין (אסכולת דאוביגין).[18] דאוביגין הדגיש את השירות לנתין לעומת תפקידה של המשטרה הקולוניאלית לשמור על האינטרסים של השלטון. המשטרה הקולוניאלית ברוחו הייתה קרובה לדגם משטרת המטרופולין בלונדון (British Model), קרי משטרה אזרחית באופייה. הוא שלח רבים מפקודיו־תלמידיו למקומות שונים באימפריה כדי להפיץ את תורתו.[19] אחד מהם, רוי ספייסר (Spicer), ששירת כמפכ"ל משטרת קניה, הובא לארץ־ישראל כדי ליישם את המלצותיו של דאוביגין. המלצות אלה העמיקו את תהליך האזרוח של המשטרה, שהחל כבר בפקודה של שנת 1926 ובביטול הז'נדרמריות.[20] המלצותיו כללו בין השאר:

Printed for the use of the Colonial Office.

MIDDLE EAST
No. 36

CONFIDENTIAL.

REPORT
ON THE
PALESTINE POLICE FORCE

BY
MR. H. L. DOWBIGGIN, C.M.G.

6th May, 1930.

דוח דאוביגין

15 Report Sir Ch. Tegart & Sir D. Petrie, 24 January 1938, PRO, CO733/383/75742

16 על המחלוקת בין שני המומחים האימפריאליים בתפיסות המשטרתיות ראו: קרויזר (לעיל, הערת פתיחה), עמ' 126-129. דאוביגין היה מפכ"ל משטרת ציילון בשנים 1913-1937. על הקריירה שלו ראו: A.H. Kirk-Greene, 'Dowbiggin', *A Biographical Dictionary of the British Colonial Service 1939–1966*, London 1991. על הרפורמות שעשה במשטרה ראו: M. Kolinsky, 'Reorganization of Palestine Police after the Riots of 1929', *Studies in Zionism*, 10, 2 (1989), p. 161; ב"צ דינור (עורך), ספר תולדות ה'הגנה', ב, חלק א, תל־אביב 1971, עמ' 407-415.

17 Report of the Commission on the Palestine Disturbances of August 1929 (Shaw Commission Report, Command 3530) London 1930, p. 147

18 דינור (לעיל, הערה 16), עמ' 407; E. Horn, *A Job Well Done: A History of the Palestinian Police 1920–1948*, London 1982, p. 160; C. Imray, *Policeman in Palestine: Memoires of the Early Years*, Devon 1995, p. 5

19 בין המקומות שאליהם שלח את פקודיו מבית מדרשו: קניה, זנזיבר, אוגנדה, גמביה, מאוריציוס, טרינידד וטנגנייקה. ראו: C. Jeffries, *The Colonial Police*, London 1952, pp. 38–39. ג'פריס אינו בטוח שזוהי כל הרשימה. והוא מציין בכמה מקומות בספר את תרומתו של דאוביגין למשטרה הקולוניאלית.

20 הז'נדרמריה הארץ־ישראלית ('המשטרה המעולה') וזו האירלנדית (הבריטית). על המשטרה ותחילת תהליך האזרוח ראו: י' ראובני, ממשל המנדאט בארץ ישראל 1920-1948: ניתוח היסטורי מדיני, רמת־גן תשנ"ג, עמ' 145-149. ראו גם:

ביטול הסקצייה הבריטית ככוח מחץ לדיכוי מהומות והישענות על שני גדודי צבא שיוצבו בארץ־ישראל, גיוס השוטר המשכיל, שימוש של השוטר בפנקס ('הפנקס לשוטר מה שהרובה לחייל'),[21] הקמה מחדש של בית ספר לשוטרים והוספת עשרים ושמונה תחנות משטרה – במיוחד בפריפריה הכפרית – לשמונים ושמונה הקיימות. נוסף על כך שרטט דאוביגין תכנית מקיפה להגנת היישובים היהודיים, שכללה הקמת תחנות משטרה ביישובים הללו והטלת האחריות להגנת היישובים על הסקצייה הבריטית. בין היישובים שבהם ביקש להקים תחנות משטרות היו נהלל, בית־אלפא, יבנאל, יגור, זיכרון־יעקב, חדרה ופתח־תקווה.[22] ספייסר התמנה למפכ"ל משטרת ארץ־ישראל והוציא אל הפועל את רוב המלצותיו של דאוביגין, שהיה בעיניו כ'משה רבנו, והדוח של דאוביגין – ספר הספרים'.[23]

כאשר הגיע טגארט לארץ־ישראל הוא מצא משטרה אזרחית באופייה, ותלה בה את האשמה בחוסר היכולת להתמודד עם בעיית הטרור בארץ. הוא טען ש'לא ניתן להילחם בכנופיה של מורדים בעזרת פנקס'.[24] בהמלצותיו ביקש לשנות ואולי אף לעקור את אסכולת דאוביגין ממשטרת ארץ־ישראל ולהקים בארץ משטרה גמישה בדמותה של משטרת כלכותה, משטרה היכולה לשנות את משימותיה בהתאם למצב ממגמה פלילית אזרחית למגמה ביטחונית (אסכולת טגארט). לצורך כך המליץ להקים במשטרה אגף ביטחוני, שבו ייכללו המשטרה הכפרית הרכובה (Rural Mounted Police), חיל הספר ואנשי חוליות מקלעי לואיס שיוקמו ויאויישו אד־הוק בשוטרי המטה ואגף התנועה, ככוח מחץ בעתות חרום. תפקיד המשטרה הרכובה יהיה לחסל את מוקדי ההתארגנות של הכנופיות ושל מורדים אפשריים. שוטריה, המליץ, יגויסו מבין הכפריים הקשוחים, ומפקדיה יהיו בריטים, והיא תהיה בעלת אופי ז'נדרמרי אך לא ז'נדרמריה של ממש, כיוון שזו לא תוכל לשמש כמשטרה בשנות רגיעה. על כן המליץ שלא תהיה צבאית מדי, ושאנשיה יעברו השתלמויות משטרתיות.[25] חיל הספר יאטום את הגבולות.[26] הבולשת תשופר על ידי הבאת קצין מודיעין מקצועי מומחה בטרור, שימלא את תפקיד סגן המפכ"ל, והאגף האזרחי יעסוק בשגרה בבעיות המשטרה הקלסיות, ויגויס אליו כוח אדם ברמה גבוהה.[27] בשעת

Ch. Smith, 'Communal Conflict and Insurrection in Palestine, 1936–1948', D.M. Anderson & D. Killingray (eds.), *Policing and Decolonization: Politics, Nationalism and the Police 1917–1965*, Manchester 1992, pp. 67–69

21 H.L. Dowbiggin, CMG, Report on the Palestine Police Forces, 6 May 1930, p. 147, §158 (b), את"ה. הדוח אינו מסומן שם באופן רשמי.

22 דאוביגין חילק את מאה ועשרים היישובים היהודיים לשלושים ושבעה גושי התיישבות, ובנה ברובם תחנות קבועות על פי שיקולים שעלו ממסקנות מאורעות תרפ"ט. ראו: דוח דאוביגין (שם), סעיפים 16-22. על בניית תחנות משטרה ביישובים היהודיים ראו: א"ר פוקס, 'אוסטן סנט בארב הריסון, ארכיטקט בריטי בארץ הקודש', עבודת דוקטור, הטכניון, 1992, עמ' 153 והערה 104.

23 ח' ארלוזורוב, יומן ירושלים, תל־אביב תשי"ג, עמ' 8.

24 דוח טגארט (לעיל, הערה 15), פרק 2. ראו מסקנתם של אייל ואורן שסברו בטעות שטגארט נסמך על הדוח של דאוביגין, אייל ואורן (לעיל, הערה 4), עמ' 125.

25 שם.

26 שם, פרק 3.

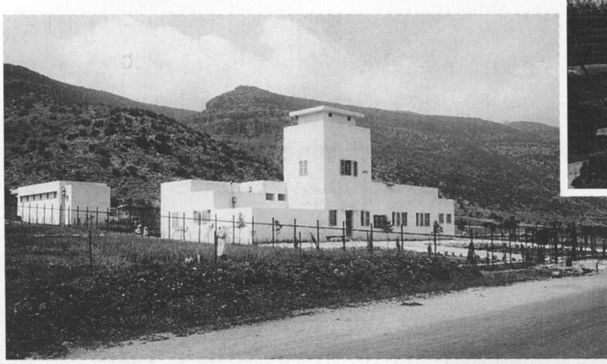
27 שם פרק 1. טגארט התכוון לקצין מודיעין מצפון־מערב הודו ואף החל לפעול למען הבאתו של ג'נקין (Jenkin) ממחוז פנג'ב אלא שתכניתו זו לא יצאה אל הפועל. הנציב העליון אל שר המושבות, 21 בדצמבר 1937, PRO, CO 733/356/75765 I

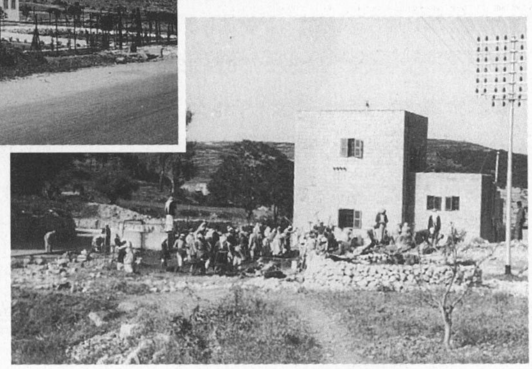
הצורך תשוב הסקצייה הבריטית ותתפקד ככוח מחץ לדיכוי מהומות ומרידות ותתגבר מחסומים.[28] משום כך ביקש להוסיף מדי חאקי על המדים הכחולים.[29] ביקורת מרכזית של טגארט על אסכולת דאוביגין נגעה לתשתית הבעייתית של דיור המשטרה ולדגש על תשתית תחנות המשטרה שבנה ספייסר בהמלצת דאוביגין. צורכי המשטרה בכלל ובניית תחנות משטרה בפרט היו בעדיפות נמוכה בסדר יומה של ממשלת המנדט במהלך שנות העשרים והשלושים.

בעיית דיור המשטרה בארץ־ישראל עד בואו של טגארט

כבר מראשיתה סבלה המשטרה הארץ־ישראלית מבעיות של תשתית גרועה שהפריעה לתפקוד המשטרה.[30] תחנות המשטרה היו קטנות יחסית ולא מילאו את הצרכים הבסיסיים. רון פוקס סבור שהדור הראשון של תחנות המשטרה שייך לתקופה שבין מהומות 1921 לאלה שפרצו בשנת 1929.[31] מיד לאחר מהומות 1921 הוקמה ועדת בינוי והוטל עליה לקבוע את תכנית מבנה תחנת המשטרה. הוועדה תכננה תחנת משטרה סטנדרטית, שכללה בניין ראשי, אורווה לארבעה סוסים, מחסן ובית מעצר וכן קסרקטינים ועמדות חוץ. ב' ברמלי (Bramley), המפכ"ל הראשון, ביקש להקים ארבע עמדות משטרה במג'דל, לג'ון (אחר־כך הוחלף לאום־אלפחם), עפולה וקרית אלענב (אבו גֿוש). בשנת 1926, הסתיימה בנייתן של ארבע העמדות הראשונות. עד אותה שנה הוקמו תחנות ועמדות גם בגבולות: בגשר אלנבי, ביריחו, בראש הנקרה ובגשר מג'מיה, וכן תחנות בשכונת בקעה בירושלים, בשכם וברמלה.

מלמעלה למטה: תחנת משטרה קטנה בטול־כרם. למעשה היא חלק ממערכת מבנים שהכילו גם חדר מעצר ומגורי שוטרים. תחנות משטרה כאלה היו פזורות באזורים הכפריים בארץ־ישראל, ערב הגעתו של טגארט

'עמדת משטרה סטנדרטית' ביגור, דגם 1935, שנבנתה ביישובים היהודיים על פי תכנית דאוביגין

תחנת משטרה קטנה ולא ממוגנת בקרית אלענב (אבו גֿוש)

28 שם, פרקים 6, 14.
29 שם, פרק 16.
30 הורן (לעיל, הערה 18), עמ' 166.
31 פוקס (לעיל, הערה 22), עמ' 150.

כבר מראשיתה נתקלה תכנית הבנייה המשטרתית בקשיים תקציביים, כיוון שהייתה בעדיפות נמוכה בתכנויותיה של הממשלה.

בדוח שכתב לאחר מהומות 1929 המליץ דאוביגין להוסיף עשרים ושמונה תחנות משטרה על שמונים ושמונה הקיימות וכן לבנות מעונות לשוטרים.[32] דוח דאוביגין הוליד דור חדש של תחנות משטרה. המדור הארכיטקטוני במחלקה לעבודות ציבוריות תכנן ארבעה סוגים שונים של תחנות משטרה סטנדרטיות: עמדת משטרה קטנה (באזורים מבודדים); עמדת משטרה סטנדרטית; תחנת משטרה סטנדרטית; מפקדה כפרית ראשית. מאוחר יותר יופיע דגם מפקדה עירונית.[33]

בתקופה שבין דוח דאוביגין למרד הערבי בשנים 1939-1936 בנו בעיקר עמדות קטנות וסטנדרטיות.[34] גם לאחר גמר הבנייה המשיכה המשטרה לבקש תוספות ושינויים. על כך העיר אוסטן הריסון (Harrison), הארכיטקט הראשי במחלקה לעבודות ציבוריות (1937-1922): 'ההיסטוריה של בנייני המשטרה בארץ־ישראל התבססה, כך נדמה, על השיטה של "ניסוי וטעייה" יותר מאשר על הנוהג המקובל והבטוח של תכנון לפי צרכים קבועים'.[35] נראה שהמשטרה עצמה לקתה בבעיה בסיסית בתכנון, גם אם מביאים בחשבון את גידולה בכוח אדם ובכלי רכב באותן שנים.

בעיה נוספת שהתגלתה בתחנות המשטרה הייתה חוסר המיגון שלהן. תחנות המשטרה תוכננו לתקופה של שקט ולא של התקוממות, על כן בתחילת המרד הערבי בשנת 1936, כשתקפו הערבים את התחנות, ביקשה המשטרה לשפר את עמידותן. היא ביקשה להוסיף סביב התחנות הקיימות גדר שאי אפשר לטפס עליה או להטיל מעליה מטעני נפץ מטווח קצר, לבנות את כל החלונות בקומת הקרקע ממתכת כהגנה מפני יריות וכן דלתות מתכת כבדות למניעת גנבות נשק, ולהוסיף בכל תחנה מוסך למספר הגדל של כלי הרכב.[36] אוסטין הריסון טען שאין טעם בהוספה של פריטים או בתיקונים חסרי ערך, ושיש לתכנן מחדש תחנות עמידות בפני התקפות.[37] בטרסהיל פסק נגד תכנון מחדש כיוון שקיבל את דעתו של הנציב העליון ארתור ווקופ (Wauchope) שאין מדובר בהתקוממות של ממש אלא בהפרות סדר זמניות, 'וכי יש לקוות שלא כך יהיה הדבר תמיד ושתחנות ועמדות המשטרה תפעלנה בתנאים נורמליים של שלום למשך רוב קיומן'.[38] המרד נמשך שלוש שנים, כולל הפסקה של שנה והתברר שהתחנות כפי שתוכננו לא סיפקו את ההגנה הנחוצה. כתוצאה מכך נסוגה המשטרה בחורף 1938 מרוב המקומות באזור הכפרי ואחר גם מחלק מהשכונות

32 דוח דאוביגין (לעיל, הערה 21), עמ' 145, סעיף 156. על פי דאוביגין בסעיף הנזכר הסיבה המרכזית לפיזור התחנות הייתה איסוף מודיעין יעיל בכל האזור הכפרי. השוו השערתם של אייל ואורן (לעיל, הערה 4), עמ' 111-112.

33 פוקס (לעיל, הערה 22), עמ' 153-154. על התפתחות מבני המשטרה ראו: Police and Prisons, General, אמ"י, חטיבה 12, מכל מ/4059, תיקים 2-8.

34 עמדות קטנות נבנו בעין־אלחרמיה, בתל־מונד, במירון, בגשר בנות־יעקב, באימרה ובבסה. עמדות סטנדרטיות נבנו בראש־פינה, בנתניה, בצמח, בבאר־טוביה (בטני), בשכונת עובדים בחיפה, בנהלל, בים המלח, בחדרה, ביטמה, ברעננה ובדיר־שארף. תחנות משטרה עירוניות נבנו בתל־אביב ובחיפה. לא כל תכנית הבנייה ברוח דוח דאוביגין אכן מומשה. חלק מתחנות המשטרה היו אמורות להיות גדולות יותר אך הן נתפסו כהוצאה מיותרת. ראו: פוקס (לעיל, הערה 22), עמ' 154.

35 שם, עמ' 156.

36 המפכ"ל אל מזכיר הממשלה, אוגוסט 1936, Police and Prisons, General, אמ"י, חטיבה 12, מכל מ/4059, תיק 7.

37 תשובת הארכיטקט הראשי למפכ"ל, 24 באוגוסט 1936, שם.

38 פוקס (לעיל, הערה 22), עמ' 157.

בתוך הערים.[39] כישלון זה מקורו כאמור בייעודן של עמדות המשטרה לפני המרד, כפי שניסח זאת טגארט בפרק הארבעה־עשר בדוח שכתב: 'רבות מעמדות המשטרה הקטנות שהוקמו לעסוק במציאות שונה מאשר זאת העכשווית אינן בטוחות והן מקור לחולשה יותר מאשר עָצמה'.

המשטרה שכרה את רוב התשתית שלה – תחנות ומשרדים בערים ובאזור הכפרי. תמונת המצב לקראת שיא המרד הייתה קשה. מספר התחנות והעמדות של המשטרה ביוני 1938 היה כדלקמן: בערים המרכזיות ירושלים, יפו, תל־אביב, חיפה ושכם היו עשרים תחנות (Stations) וחמש עמדות (Posts); ובאזור הכפרי היו שלושים ושבע תחנות וחמישים ואחת עמדות.[40] בבואו לארץ־ישראל בשנית היה טגארט נחרץ בדעתו שפרישת התחנות ועמדות המשטרה באזור הכפרי, שמקורה באסכולת דאוביגין, שגויה. הן פוזרו במספרים גדולים 'כּכיסים קטנים', לא היו ממוגנות, הכוחות בהן היו זעירים ולא התאימו לאופי המשימות,[41] והנשק שבהן היה נתון לחסדי הכנופיות.[42] כתוצאה מכך נשרפו חלק מן התחנות בזמן המרד וכמעט כל הכוחות נאלצו לסגת לערים. טגארט המליץ לחסל את כל העמדות הקטנות באזור הכפרי.[43] המשטרה שלטה בערים ואילו באזור הכפרי שלט הצבא, והיה צורך להתחשב בעובדה זו לקראת ההיערכות העתידית.

יעילות הפרישה נפגעה בין השאר מפני שהשכירות לא אפשרה למקם את תחנות המשטרה באופן אופטימלי מן הבחינות הטקטית והאסטרטגית.[44]

טגארט טען שהמרד ערער את עקרון שליטת התחנה, מאחר שרוב תחנות המשטרה באזור הכפרי ננטשו וחלקן תפקדו ממרכזי הערים בלבד. הוא ראה בתחנות המשטרה את יחידות הציר השולטות במרחב. קיום ביטחון הציבור היה תלוי בתחנת המשטרה כמכלול: ביעילותו של סגל התחנה, במבנה שלה ובמיקומה. טגארט ניגש לארגון מחדש של המשטרה במגמה להחזיר לתחנות את השליטה[45]

39 E. Keith-Roach, *Pasha of Jerusalem: Memoirs of a District Commissioner under the British Mandate*, ed. P. Eedle, London & New York 1944, pp. 195–196

40 תמונת המצב לחודש יוני 1938, ראו: תכנית הפרישה העתידית (לעיל, הערה 4), עמ' 1.

41 פרישת תחנות המשטרה בנגב הייתה שונה מבחינה זו מכל שאר חלקי ארץ־ישראל, מפני שהבעיה המרכזית שם הייתה הברחת נשק ולא בעיות ביטחון. שמונה העמדות שהוקמו למשטרה הבדווית הרכובה על גמלים לא פתרו את הבעיה. ראו: תכנית הפרישה העתידית (שם), עמ' 8.

42 דוח טגארט (לעיל, הערה 15), פרק 14.

43 שם, פרקים 14, 24. גרשון אגרונובסקי (אגרון) העיד שטגארט סבר שכיבוש הכפרים הוכיח שוב שתחנות המשטרה לא מוקמו במקום שהיו נחוצות ביותר, ושבקביעת מיקומן לא הובא בחשבון הגנגסטריזם. הערות אגרונסקי על שיחה עם טגארט, 12 ביוני 1938, אצ"מ, S25/4846. ראו גם: תזכיר דאוני, 2 ביוני 1939, PRO, CO 733/389/75015/43

44 לשם קביעת מיקומה של תחנת משטרה צריך היה על פי הנהלים להקים ועדת מיקום אד־הוק. הוועדה קיבלה כתב מינוי ממנהל המחוז, ולרוב היו בה שלושה עד חמישה חברים: נציג מנהל המקרקעין, נציג המחלקה לעבודות ציבוריות, נציג המשטרה ונציג מחלקת הבריאות. חברי הוועדה נפגשו באתר לצורך בדיקת השטח, ולבסוף הגישו דוח ובו פירטו את ההצעות שעלו ואת המלצותיהם למקום הנבחר. היה עליהם להתחשב בכמה גורמים הן מבחינה טקטית והן מבחינה מנהלית, כמו נקודת שליטה, תצפית, צומת, כניסה ויציאה ליישוב ומהתחנה וממנה, ולהביא בחשבון שיקולים כמו מקום פנוי לרכישה על פי חוק, הספקת מים ומרקם הקרקע לבנייה. ראו: ג' קרויזר, 'מערכת השיקולים הבריטית בהקמת עמדת המשטרה האזורית כפרית ומבצר טגרט במג'דל בתקופת המנדט', א' ששון, ז' ספראי ונ' שגיב (עורכים), אשקלון כלת הדרום: מחקרים בתולדות אשקלון מימי הביניים ועד סוף המאה העשרים, אשקלון תשס"ב, עמ' 148.

45 'Back to Station Control', תכנית הפרישה העתידית (לעיל, הערה 4), עמ' 6, סעיף 6.

ומתוך ראייה של המשימות הצפויות למשטרה בעתיד, בתקופה שלאחר המרד. הוא נתן דעתו הן לתחנות המשטרה והן למגורי השוטרים. כך כתב בדוח שפרסם עשרה חודשים לפני שהחל לטפל באופן מעשי בנושא הדיור:

שאלת הדיור מחייבת גישה מקיפה על בסיס רחב. אמצעי השהיה רק יעלו את המחיר. עד שהכוח לא ישוכן, יעילותו תהיה רחוקה מהפוטנציאל הגלום בו. זה נוגע לכל [המשטרה] אך במיוחד לסגל של הסקצייה הפלסטינית [...] אינך מצפה משוטר ילידי שיילחם בכנופיות, בטרור ובשודדים אם יום אחר יום הוא חוזר לשכונת מגוריו, הממוקמת במקומות העניים ביותר, בין האנשים שהוא צריך לעצור או לירות בהם. כאשר האדם נשוי והוא בתפקיד מה יהיה על משפחתו? האם כך הוא יתרכז בעבודתו בכל מאודו [...] רבים מהמבנים השכורים [...] אינם בטוחים ומהווים מקור לחולשה יותר מאשר לעָצמה [...] כלי הנשק בעמדת המשטרה נתונים בלילה לחסדיהן של הכנופיות.

שיטת השכירות היא בזבוז [...] כל מה שאמרנו נאמר פעמים רבות בעבר. מה ניתן לעשות כדי לתקן את המצב [...] לדעתנו מעט אנשים שישוכנו באופן סביר יהיו מקור עָצמה לממשלה, מאשר כיום כשאין שום דיור נאות לשוטרים [...] אנו סבורים שיש להקים ועדה שתבחן את נושא הדיור למשטרה.[46]

טגארט הניח בדוח הנחה בסיסית: יש לפתור את בעיית הדיור מן היסוד. בהנחה זו מקופלת התפיסה שפתרון יסודי של הדיור למשטרה יפתור את כל הבעיות הנובעות ממנו.

ביקורו השני של טגארט בארץ־ישראל

טגארט חזר כאמור לאנגליה ביוני 1938. אך כיוון שהמצב בארץ התדרדר והגיע לשפל באוגוסט באותה שנה ביקשו הנציב העליון הרולד מקמייקל (MacMichael) ומפקד הצבא רוברט היינינג (Haining) שטגארט יבוא שנית כדי לסייע בדיכוי המרד ובשיקום המשטרה. בביקורו השני בארץ, שהחל כפי שצוין בספטמבר 1938 ונמשך עד מאי 1939, פעל טגארט כמקשר בין המשטרה לצבא. אך המשימה המרכזית שהוטלה עליו הייתה לשקם את המשטרה במהירות האפשרית כך שתוכל ליטול בחזרה מידי הצבא את האחריות לביטחון הפנים, כיוון שחיוני היה לפנות את הצבא בדחיפות מארץ־ישראל לקראת המלחמה באירופה, ועם זאת צריך היה לבנות מערך משטרתי שימנע התפרצות של מרד דומה בעתיד.

טגארט התמקד בשני מרכיבים מרכזיים שהיו תלויים זה בזה, ושהיה צורך לעסוק בהם במקביל בתכנית כוללת: הגדלת המשטרה, בעיקר הסקצייה הבריטית, ושיפור הפיקוד וכוח האדם בה; בנייה ופרישה שונה של תחנות המשטרה.

בד בבד קיים הנציב העליון דיונים מסוף 1938 ועד מאי 1939 בנושא דרכי שיקומה של ממשלת ארץ־ישראל בעתיד. אחת המסקנות שאליהן הגיעו מקמייקל והיינינג הייתה שכדי להבטיח את סמכותו של השלטון על האוכלוסייה יש צורך לשלוט באופן יעיל בנקודות אסטרטגיות ולטווח ארוך.[47] המרכיב המרכזי שהשתלב בתכניתם היה הרעיון לבנות תחנות משטרה כמבצרים. הרעיון היה של היינינג ופיתוחו על ידי ועדת טגארט.

46 דוח טגארט (לעיל, הערה 15), פרק 14.
47 מקמייקל, מכתב נלווה (לעיל, הערה 2), עמ' 1, סעיף 2.

ב־23 בנובמבר 1938 הקים הנציב העליון ועדה בראשות טגארט כדי לבחון את סוגיית דיור המשטרה בכל ארץ־ישראל. חברי הוועדה הראשונים שעליהם המליץ הנציב העליון היו טגארט (יושב ראש), אלן סונדרס (Saunders), מפכ"ל המשטרה, ונציג של המחלקה לעבודות ציבוריות. טגארט הרחיב את מספר החברים, והוועדה כללה נוסף עליו ועל סונדרס את הבריגדיר ג'רלד ברנסקיל (Brunskill), שהיה הממונה על המנהלה ועל כוח אדם במפקדת הצבא בארץ־ישראל, את יו ג'ונס (Jones), עוזר מנהל המחלקה לעבודות ציבוריות, את הארכיטקט הבכיר פֶּרסי הרולד וינטר (Winter) מהמחלקה לעבודות ציבוריות כמסייע בשעת הצורך, את ה' קנדל (Kendall), יועץ לתכנון ערים, וג"ד סנדרסון (Sanderson), שטגארט הביאו במיוחד מהודו להיות עוזר המפכ"ל, שימש מזכיר הוועדה; באמצע ינואר 1939 הצטרף לוועדה סידני מודי (Moody), סגן המזכיר הראשי של הממשלה.[48]

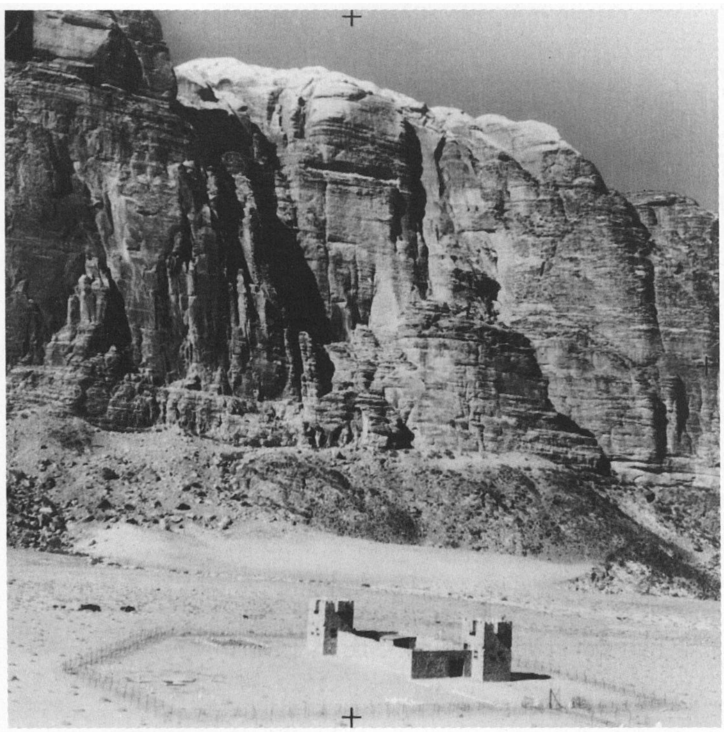
מקמייקל הטיל על הוועדה לחקור ולייעץ בנושא הדיור והמגורים על פי ההנחיות שהתווה מפקד הצבא בארץ־ישראל, בהשפעת טגארט. הייגינג שב והדגיש בהנחיותיו את חשיבות הדיור של המשטרה. לנגד עיני הוועדה עמדו גם הדוחות של תומס הייקרפט (Haycraft), דאוביגין, פיל וטגארט, שכולם חזרו והמליצו על שיפור מצב הדיור המשטרתי.[49] הייניגג שרטט את הדרישות הטקטיות לתחנות במסגרת הצעותיו לשיקומה של המשטרה, שהייתה אז תחת פיקודו.[50] הוא קבע כי דרושים מבנים שיושביהם יוכלו להגן עליהם בכוח אדם מינימלי בשילוב אמצעים יעילים. יש להחליף כל תחנת משטרה שאינה עומדת בדרישה במבנה חדש, ואם אין די בכך – לבחור אתר מתאים יותר לתחנת המשטרה. במרכזי האזורים הכפריים חובה לבנות תחנות משטרה חזקות. תחנות אלה ייבנו כמבצרים שיכילו את כל צורכיהם, כולל קשר אלחוט, מרכזיית טלפונים, מטבחים וכו', וכן משרדים ממשלתיים. כוח המשטרה במקומות אלה לא יפחת משלושים שוטרים, כדי שיוכלו להגן על עצמם ולבצע את משימותיהם. בחלק מן התחנות ישולב כוח יהודי, אך לא באלה שבאזורים ערביים מובהקים. השוטרים הפלסטינים יגורו בתחנות ויהיו תחת עינו הפקוחה של הקצין הבריטי. יש להקצות מקום מיוחד בתחנות המשטרה ל־CID (המחלקה לחקירות פליליות), בעיקר במקומות מרוחקים. כן יש לדאוג לכלי רכב, וגם בתפעול של אלה יטפל הסגל המקצועי הבריטי. תפקידי המשטרה באזורים הכפריים הם שמירת החוק והסדר במרחב התחנות, שמירה על הרכוש הממשלתי ומתן ליווי לכוחות הממשלה ככל הנדרש. לצורך משימותיה המשטרה חייבת להיות ניידת יותר.

דגם מבצרי המשטרה

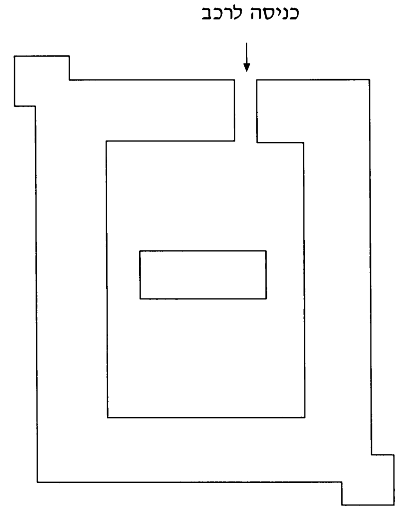
דרישת היסוד למבנה תחנת משטרה שאפשר יהיה להגן עליו בכוח אדם מינימלי העלתה את השאלה מהו הדגם הרצוי של מבנה משטרה ממוגן. טגארט ראה לנגד עיניו את מודל משטרות המדבר בעבר הירדן. ב־29 בנובמבר 1938 שלח לאש (Lash), קצין טייסת ממטה חטיבה 14 בשכם, לטגארט תצלום

48 תכנית דיור (לעיל, הערה 4), עמ' 3; טגארט (לעיל, הערה 6), עמ' 282-284.
49 מקמייקל, מכתב נלווה (לעיל, הערה 2), עמ' 3, סעיף 4 a–d.
50 תכנית הפרישה העתידית (לעיל, הערה 4), עמ' 3, סעיף 2.

אוויר של עמדת סיור המדבר בוואדי רם.[51] העמדה, שצורתה כמבצר עם חצר פנימית, הייתה ממוקמת במרחב פתוח ומגודרת סביב, ורק דרך אחת הובילה אליה. על פי הנתונים היא הכילה עשרים איש. תצלום האוויר של העמדה המבוצרת נמצא באלבומו של סונדרס.[52] ככל הנראה העביר אותה טגארט למפכ"ל לעיון, וזה תייקה באלבומו הפרטי. מבצר המשטרה בוואדי רם היה חלק מעמדות משטרה שנבנו במדבר כמיזם בשנים 1933-1931, לפי הצעתו של גלאב פאשא. גלאב פאשא הובא מעיראק ללגיון הערבי בשנת 1930,

תצלום אוויר של תחנת המשטרה המדברית בוואדי רם שבעבר הירדן; זהו ככל הנראה התצלום שקיבל טגארט מידיו של לאש.
(באדיבות Middle East Centre Archive, St. Anthony's College, Oxford)

מימין: דיאגרמה של דגם המבצר המוגן כפי שנעשתה במע"ץ. זהו העתק מדויק של תחנת המשטרה המדברית בוואדי רם

כמומחה, כדי לסייע לשקם את הלגיון הערבי. הלגיון, שהיה כוח המשטרה של המלך בעבר הירדן ואחראי לביטחון הפנים, התקשה מאז סוף שנות העשרים להתמודד עם הפשיטות של הוואהאבים לעבר הירדן. פשיטות אלה סיכנו את מעמדו של עבדאללה ואת היחסים עם ערב הסעודית.[53] גלאב פאשא, שהתנסה בבעיות דומות עם הבדווים בעיראק, הציע בפברואר 1931 להקים כוח חדש, שכונה סיור המדבר (The Desert Patrol), לאבטחת הגבול המדברי. הרעיון של גלאב פאשא היה להושיב כוחות של סיור המדבר ברשת מבצרים קטנים בדרכי המדבר ולפרוש ביניהם סיורים במשאיות שעליהן הותקנו מקלעי לואיס וויקרס.[54]

51 לאש, קצין טיסה חטיבה 14, אל טגארט, 29 בנובמבר 1938, מסמכי טגארט, קופסה 3, תיק 3.

52 Album of Photographs of Personalities and Official Events, Palestine, picture 4376: Fort Rumm RAF aerial view 1938, St. Anthony's College Archive, Middle East Center. תמונה של אותו דגם משטרה באזרק שבוואדי סירחאן ראו: מערכות, אדר תש"ה, עמ' 12.

53 Relations between Trans Jordan Hejaz and Nejd 1932, PRO, CO 831/17/9/97721

54 Policy on Control of Desert 1930, PRO, CO 831/10/1/2 / 79453 I+II. למעשה פיתח גלאב פאשא את רעיון

ב־8 בדצמבר שיגר טגארט לקצין הטיסה לאש, בשכם, מכתב תודה על תמונת עמדת המשטרה בוואדי רם ששלח אליו, וכתב ש'היא הייתה לעזר רב ביותר בהחלטותיה של ועדת הדיור ושהם עומדים בקשר עם עמאן בנוגע לפרטים'.[55]

תכנית טגארט לפרישת המשטרה

בידי טגארט היה הדגם של המבצר המשטרתי שביקש לבנות בארץ־ישראל, ועתה היה עליו לברר כמה תחנות ועמדות משטרה נחוצות בארץ־ישראל והיכן לפרוש אותן. הוא כינס ועדה פנימית בראשותו שחבריה היו המפכ"ל וסגנו אלברט ג'ון קינגסלי־הית (Kingsley-Heath) כדי לבצע את המלאכה מן המסד. הוא הגדיר מחדש את משימות המשטרה, קבע על פיהן את תפקידי המשטרה ברמת התחנה הבודדת ('יחידת הציר של הכוח') בכל מחוז ומחוז (ירושלים, יפו, חיפה, נצרת, שכם, עזה, מחוז הספר, ובכל מחוז נכללו הערים והפריפריה הכפרית), החליט מהו מספר השוטרים הדרוש בכל תחנה למילוי המשימות ומאילו סקציות יהיו, וחילק את שטחי השליטה בין התחנות לצורך מילוי משימותיהן במרחב באופן אופטימלי. בדרך זו הגיע למספר התחנות הנדרש בארץ־ישראל.

בתחום המשימות קבע טגארט כי הסיורים הם המשימה העיקרית של התחנות: 'כאשר השלטון האזרחי יחזור למשול, השמירה על ביטחון הציבור תהיה תלויה ביעילות התחנה קציניה והסגל שלה בביצוע סיורים'.[56] כל השאר היו משימות משנה: משימות התחנה ותנועה, חקירות ומעקב, תחבורה ומכונאות, אלחוט. טגארט ייחס חשיבות רבה לעבודת ה־CID במטה, במחוזות ובנפות, אך עדיין דירג את עבודת הבולשת כמשימת משנה ביחס לסיורים: 'כל שוטר שיעסוק במשימות שאינן משימות סיור פירושו לאבד אדם בעיסוק בביטחון'.[57] הוא החליט שחלק מן הסיורים יהיו ממוכנים וחלקם רכובים, ושהסיורים יתבצעו על פי תכנית קבועה מראש. הוא הועיד סיורים ממונעים גדולים מבעבר למלא את מקומן של תחנות משטרה קטנות שחיסל.[58] מטרת הסיורים לדבריו – 'למנוע ולעקוב אחר פשע'.[59]

בתחום כוח האדם הגיע טגארט למסקנה שיש לאזן את יחסי הכוחות בין הסקצייה הבריטית לארץ־ישראלית לכדי חצי חצי. הוא המליץ להעסיק שוטרים ערבים רכובים באזורים הערביים, ויהודים – באזורים יהודיים; ובמקומות מעורבים להציב כוח מעורב ובו רוב יהודי.[60] הוא ביקש להגדיל את

המבצרים כבר בשנת 1928, ראו: Establishment of Police Posts East of Hedjaz 1928, PRO, CO 831/3/15/59443, CO 831/4/9 69419, CO 831/4/10/I+II

55 טגארט אל לאש, קצין טיסה חטיבה 14, 8 בדצמבר 1938, מסמכי טגארט, קופסה 3, תיק 3.

56 תכנית הפרישה העתידית (לעיל, הערה 4), עמ' 5, סעיף 6.

57 שם, עמ' 9, סעיף 12.

58 הייניגג קיבל את דעתו של טגארט וכבר בינואר הורה למשטרה שהייתה כפופה לו לסגת מכל העמדות הקטנות לערים ושהצבא יתפוס את מקומם. דוח הייניגג לנציב העליון במלאות שלושה חודשים וחצי לפיקודו על המשטרה, 17 בינואר 1939, PRO, CO 733/389/75015/36

59 תכנית הפרישה העתידית (לעיל, הערה 4), עמ' 5.

60 ראו את עדותו של משה שרת, שהִרבה להיפגש עם טגארט, ושדן אתו אף בנושא הכוח היהודי במשטרה הרכובה: מ' שרת, יומן מדיני, תרצ"ח, תל־אביב תשל"ב, עמ' 86.

מספר השוטרים היהודים כך שיעלה על מספר אלה הערבים. השוטרים הערבים, קבע, יגורו במגורי המשטרה ויהיו תמיד תחת פיקוח של הקצין הבריטי. והיהודים הם שיאיישו את תחנות האלחוט. הוא אף שיפר את תנאי השירות של שוטריו.

בתחום תחנות המשטרה קבע בשיתוף המפכ"ל וסגנו 'חלוקה בין שלוש רמות של תחנות משטרה על פי סדר חשיבות מבחינת ביטחון הציבור ורמת הפשע': תחנת משטרה עירונית (1st Class Station), תחנת משטרה כפרית (2nd Class Station) ועמדת משטרה פריפריאלית או שלוחת חוץ (Police Post).[61] טגארט הגיע למסקנה שיש לבנות בארץ־ישראל שבעים ושבעה מבצרי משטרה – לעומת מאה ושש־עשרה תחנות שהציע דאוביגין – ואלה התחלקו באופן הבא: שבע־עשרה תחנות משטרה עירוניות, שלושים ושבע תחנות כפריות ועשרים ושלוש עמדות (בערים ובפריפריה הכפרית). במחוז הספר, שהיה אחד משבעת המחוזות בתכניתו של טגארט, התחשבו במיקומן של שמונה מצודות גבול הצפון שזה עתה נסתיימה בנייתן, כיוון שהיו אלה מצודות שיושביהן יכלו להגן עליהן, אך לא תכננו אותן כחלק מהמיזם.[62]

טגארט הגיש לוועדת הדיור שבראשה עמד את תכנית הפרישה העתידית של המשטרה. זו נדרשה על ידי הנציב העליון לתת דעתה על שילוב המגורים במבצרי המשטרה ולהחליט לאילו מבצרים יש להכניס משרדים ממשלתיים. טגארט הציג לפני הוועדה את נתוני המגורים על פי כוח האדם שהועיד לכל תחנה, וביקש מקציני המחוז הראשיים להמליץ לוועדה אילו משרדים ממשלתיים להכניס למבצרים שבמחוזם ובאילו מבצרים, ולכמה חדרים זקוק כל משרד.[63]

שקלול כל המרכיבים של מספר התחנות, פרישתן, משימותיהן, מיקום המשרדים הממשלתיים בהן וכוח האדם הביאו את ועדת הדיור לגבש חמישה דגמים שונים של תחנות משטרה בשלושת סוגי התחנות, העירונית, הכפרית ועמדת המשטרה:

א. תחנה עירונית – משרדי נפה, מחוז ומשרדים ממשלתיים (1st Class Station with Division, District and Departmental Offices)[64]

ב. תחנה עירונית – משרדי מחוז ומשרדים ממשלתיים (1st Class Station with District Administration and Departmental Offices)

ג. תחנה כפרית – משרדי מחוז ומשרדים ממשלתיים (2nd Class Station with District Administration and Departmental Offices)

61 דוח טגארט (לעיל, הערה 15), פרק 7.

62 תכנית הפרישה העתידית (לעיל, הערה 4), עמ' 4. על מצודות הצפון ראו גם להלן, עמ' 128. למצודות הצפון לא היו מספרי קוד של מיזם המבצרים. גם הדרישות לבנייתן של מצודות הצפון היו שונות מאלו של המבצרים: הדרישה לבניית מצודות הצפון הייתה למשלטים קטנים (stronghold) המנצלים נקודה הבולטת בשטח לשליטה, אך גם לעצירת התקפות. המבצרים נבנו כמבנים מסיביים (Fortresses) שנועדו להחזיק מעמד פרקי זמן ארוכים גם במצבי חירום. כך עולה ממכתבו של מפכ"ל המשטרה אל מנהל המחלקה לעבודות ציבוריות, 28 באפריל 1938, אמ"י, חטיבה 12, (1) 2/15 (1/38–12/47) Police Posts Northern Frontier. השוו מסקנתם של אייל ואורן (לעיל, הערה 4), עמ' 123 וכן המפה שם, בעמ' 118.

63 קצין מחוז הגליל אל טגארט, 18 בפברואר 1939, מסמכי טגארט, קופסה 3, תיק 3.

64 תכנית הדיור (לעיל, הערה 4), עמ' 24-26, סעיף 27.

ד. עמדת משטרה – תחנה פריפריאלית או שלוחת חוץ (Police Post)

ה. מטה משטרה מחוזי, מטה CID מחוזי, משרדי נפה (District Police HQ, District CID, Divisional HQ).[65]

הוועדה קבעה לכל אחד מחמשת הדגמים את מרכיביו הפנימיים המדויקים, כגון: חדר קבלה, מגורי שוטרים רווקים בריטים/ארץ־ישראלים, דירות בנות שניים עד ארבעה חדרים לזוגות נשואים בריטים/ארץ־ישראלים, מטבחים וחדרי אוכל, חדרי נשק, משרדים ממשלתיים שונים, מוסכים ועוד.

JERUSALEM DISTRICT.
RURAL.

STATION	FOOT			MOUNTED			MOBILE				REMARKS
	NO. OF BEATS	BRITISH	PALESTINIAN	NO. OF PATROLS	BRITISH	PALESTINIAN	NO. OF PATROLS		BRITISH	PALESTINIAN	
JERUSALEM DISTRICT.											
Rural				3	6—1	6—1	1	D	4—1	4—1	
								N	3	3	
Qaryat el Inab Post				2	4—1	4—1	1	D	4—1	4—1	
								N	3	3	
Har Tuv				3	6—1	6—1	1	D	4—1	4—1	
								N	8	3	
Ramallah	2	6—1	12—1	6	12—2	12—2	1	N	3	3	
							2	D	4—1	4	
Jericho	1	3—1	9—1	3	9—1	9—1	2	D	8—1	8—1	
							2	N	6	6	
Bethlehem	2	6—1	12—1	4	8—1	8—1	1	D	4—1	4	
								N	3	3	
HEBRON DIVISION.											
Hebron	3	9—1	18—1	3	9—1	9—1	1	D	4—1	4—1	
								N	3	3	
Beit Jibrin				3	9—1	9—1	1	D	4—1	4—1	
								N	3	3	
							2	D	4—1	4	
Dhahariya (to be closed, two patrols to Hebron and two to Beit Jibrin).				4	9—1	9—1	1	D	4—1	4—1	
							2	N	3	3	NOTE:—*Armoured cars* used for all mobile patrols.

SUMMARY

	BRITISH		PALESTINIAN	
	N.C.Os.	Constables	N.C.Os.	Constables
Foot	4	24	4	48
Mounted	10	72	10	72
Mobile	10	74	7	74
	24	170	21	194

דף לדוגמה מתוך 'תכנית הפרישה העתידית של המשטרה' שהכין טגארט ובו חישוב מספר סיורי הלילה והיום באזור הכפרי של ירושלים. בתחתית העמוד סיכום סך כל השוטרים והנגדים הבריטים והארץ־ישראלים לכל סוגי הסיורים באזור זה

טגארט רצה לתכנן כל מרכיב פנימי כסטנדרד, כך שניתן יהיה להרכיב במהירות באופן מודולרי את המרכיבים הפנימיים בכל אחד מעשרות המבצרים בכל אחד מחמשת הדגמים.

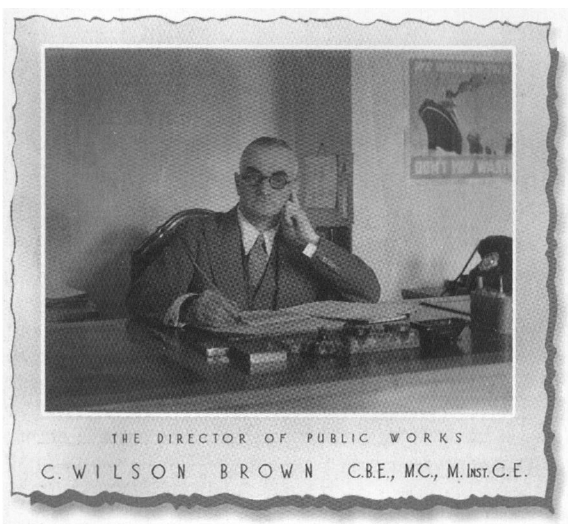
מרכיב מרכזי שבו התמקד טגארט היה מגורי השוטרים הבריטים והפלסטינים. 'לא הייתה שום תחנת משטרה בארץ־ישראל', כתב, 'שהכילה מגורים לכל השוטרים ששירתו בה'.[66] לצורך בניית מגורים לכל השוטרים בתחנות המשטרה ביקר טגארט בכמה מיזמי מגורים שבנו גופים שונים: במשרדי ממשלה שבנתה המחלקה לעבודות ציבוריות, במבני צבא שבנו המהנדסים המלכותיים

65 תכנית דיור (לעיל, הערה 4), עמ' 25, סעיף 27.
66 שם, עמ' 3, סעיף 5.

(Royal Engineers) ובמבנים שבנו באופן עצמאי יזמים פרטיים כמו 'סולל בונה'. בביקוריו הצטרפו אליו חברי ועדת הדיור ברנסקיל, סנדרסון ווינטר, ובכל מחוז נספח אליהם מפקד משטרת המחוז. טגארט ביקר בראשונה במעונות בתל־אביב והתרשם מהם,[67] אך הרשימו אותו במיוחד מבני המגורים שבנתה חברת החשמל בחיפה לעובדיה. את המיזם תכנן הארכיטקט של חברת החשמל שמואל רוזוב. המבנים היו שימושיים וזולים באופן משמעותי מאלה שבנתה המחלקה לעבודות ציבוריות בירושלים.[68] בעקבות הביקור ביקש טגארט מדוד הכהן (יו"ר הנהלת 'סולל בונה') ומרוזוב להכין תרשימים ושרטוטים של דירות סטנדרטיות בנות שניים ושלושה חדרים.[69]

אשר למשרדים הממשלתיים, הוחלט שבתחנות יהיו המשרדים הבאים: מנהל המחוז, מחלקה משפטית, דואר וטלגרף, מכס ובלו, המחלקה לעבודות ציבוריות, מנהל המקרקעין, התיישבות ומדידות, הגירה (בטבריה בלבד) ומרפאה, שעל פי המלצת הוועדה אמורה הייתה לא רק לשרת את סגל המשטרה אלא להוות בעת הצורך מטה של מחלקת הבריאות.[70]

טגארט הניח שהדגמים האחידים יאפשרו לתמחר את המבנים באומדן גס. הדרישה הבסיסית ביותר הייתה שיש לבנות את המבצרים מבטון מזוין. עם זאת הוועדה לא הביאה בחשבון את עלות הקרקע במקומות השונים. כריסטופר וילסון־בראון (Wilson-Brown), מנהל המחלקה לעבודות ציבוריות,[71] העיר שאין די בתכנון מספר דגמים של מבצרי משטרה כדי לתמחר אותם בקלות, אלא יש לבחון כל דגם באתר הבנייה על פי התנאים המשפיעים עליו.[72]

וילסון־בראון, מנהל מחלקת עבודות ציבוריות והממונה על מיזם מבצרי המשטרה P.B.P.

לקראת סוף מרס 1939 השלימה הוועדה את עבודתה. טגארט הקדיש בדוח סעיף תודות להכהן ולרוזוב על תרומתם לפיתוח:

לא ניתן היה לגבש את הדוח ללא סיועם של דוד הכהן מ'סולל בונה' ומר רוזוב הארכיטקט של חברת החשמל הארץ־ישראלית, להם אני חייב על עזרתם. חברת 'סולל בונה' בנתה לממשלה את כל סוגי המבנים; מבית

67 תכנית הדיור (לעיל, הערה 4), עמ' 12, סעיפים 17-18. וכן טגארט לוועדת הדיור, 9 בינואר 1939, Note for Housing Committee, מסמכי טגארט, קופסה 3, תיק 3.

68 טגארט לוועדת הדיור, Note for Housing Committee, 9 בינואר 1939, מסמכי טגארט, קופסה 3, תיק 3; מכתב נלווה (לעיל, הערה 1).

69 תכנית דיור (לעיל, הערה 4), עמ' 24, סעיף 27. התוצאה הסופית של היחידות המודולריות ראו: דוח הביניים (לעיל, הערה 4), PRO, CO 733/434/75015/43 Appendixes no. V, VI, VII

70 קצין מחוז הגליל אל טגארט, 18 בפברואר 1939, מסמכי טגארט, קופסה 3, תיק 3.

71 לא אוסטן הריסון, כפי שנכתב במאמרם של אייל ואורן (לעיל, הערה 4), עמ' 114.

72 כל עוד לא ידועים פרטים כמו פני השטח, האתר, דרכים, כיוונו של המבנה ביחס לרוח ולשמש, סידורי ניקוז, התאמת המבנה לשטח וכדומה, אי אפשר להעריך את עלות המיזם באופן מדויק. וילסון־בראון אל טגארט, Police Accommodation Committee, 6 במרס 1939, מסמכי טגארט, קופסה 3, תיק 3. וכן מכתבו אל טגארט מה־15 במרס 1939, שם.

חולים ממשלתי בחיפה ועד מחנות צריפים לצבא. מר רווזב תכנן בתים מסוגים שונים אשר עמדו בדרישות הציבור הן מבחינת התכנית והמבנה והן מבחינת השכירות.[73]

ב־4 אפריל 1939 מסרה ועדת הדיור בראשות טגארט את הדוח לממשלה לצורך דיונים על ההצעה.[74] הכול תמכו בהמלצות הדוח – הנציב העליון, מפקד הצבא, המפכ״ל וכן היועצים הטכניים השונים. טגארט יישם שני עקרונות יסוד בתכנית: חיסכון ויעילות. תפיסת היסוד של טגארט עוד מהודו הייתה שהשכירות היא בזבוז כסף, ושבנייה ייעודית עדיפה על שכירת מבנים. כך ניתן יהיה לדעתו לחסוך במענקי דיור, במספר השומרים על המבנים ועוד. מנהל מחלקת האוצר בממשלת ארץ־ישראל, ויליאם ג׳ונסון (Johnson), חלק על כך וטען שאין חיסכון ממשי בשכירת מבנים, אבל הוא תמך בתכנית שהגישה ועדת הדיור, כיוון ש׳ערכה של התכנית הוא בהיבט הביטחוני׳.[75]

מצודת נבי יושע בגבול הצפון. אין כל דמיון בין קווי המתאר של מצודות גבול הצפון לקווי המתאר של המבצרים, שכן אין הם שייכים לאותו מיזם
(צילום: גד קרויזר)

השיטה להוצאה אל הפועל של מיזם הדיור – הצעת טגארט

ועדת הדיור בראשותו של טגארט הניחה על שולחן הממשלה תכנית למיזם גדול ממדים לפי כל קנה מידה. השאלה העקרונית שעמדה על הפרק הייתה כיצד להוציא אל הפועל מיזם כזה באופן יעיל ובמהירות, ובמכתב נלווה שצירף לדוח הדיור (Housing) של הוועדה הדגיש טגארט את חשיבות הדבר במיוחד על רקע לקחי העבר; במקרה אחד, ציין, נמשכה בניית תחנת משטרה אחת חמש שנים.[76] הסכנה הייתה שביצוע המיזם יימשך תקופה ארוכה, ועד סיומו לא תצליח הממשלה לשקם את מעמדה בעיני האוכלוסייה. ׳אם רוצים להוציא לפועל את מדיניות הדיור [במהירות]׳, כתב טגארט, ׳נחוץ למנות גוף ביצועי חזק ולהפקיד בידיו סמכויות הכרחיות כדי שיבצע את התכנית באופן יעיל׳.[77] טגארט הטעים מספר תנאים למימוש מהיר של התכנית: ראשית, יש ליישמה כמקשה אחת ובאופן כולל ולא רק חלקים ממנה. שנית, שאר פעילויות הממשלה החיונית צריכות להיות טפלות לביצוע התכנית. שלישית, יש להוציא את התכנית אל הפועל בו זמנית ולא לחלקה כך שביצועה יתמשך תקופה ארוכה. ותנאי אחרון, אין להטיל את האחריות לביצוע התכנית על משרדי הממשלה כחלק מעבודתם השגרתית.[78] אולם מנהל המחלקה לעבודות ציבוריות ביקש לקבל אחריות

73 מכתב נלווה (לעיל, הערה 1), סעיף 11.
74 דוח ביניים (לעיל, הערה 3), הקדמה, עמ׳ 1.
75 Johnson, Note of Treasurer on the Report of Sir C. Tegart's Committee, 10 May 1939, PRO, CO 733/389/75015/43
76 המדובר בתחנת המשטרה בחיפה, שתהליך בנייתה החל עם בחירת ועדת המיקום בפברואר 1934 ונשלם בימי כתיבת דוח הוועדה בפברואר 1939. טגארט, מכתב נלווה (לעיל, הערה 1), עמ׳ 3-5, סעיף 7.
77 שם.
78 שם, סעיף 9.

למיזם, אף שהיה עסוק באותה עת בסלילת דרכי ביטחון.[79] הוא טען שצוות המשרד, שיגדל בהתאם לדרישות התכנית, יהיה חסכוני יותר מאשר אם יפקידו את המיזם בידי חברה חיצונית, שכן שכרם של אלה יהיה פחות מזה של מהנדס יועץ וצוותו.[80]

טגארט המליץ למנות ועדת בינוי (Building Board) ולהעמיד בראשה נציג מהמזכירות הראשית של הממשלה, שימלא תפקיד זה במשרה מלאה, ושישתווה בדרגתו ובסמכויותיו למזכיר הראשי, ותהיה לו גישה ישירה לנציב עליון. לצורך מיקום המבצרים ביקש למנות ועדת מיקום מרכזית (Central Siting Board), שבה יהיו חברים נציג מהמזכירות הראשית, נציג של המחלקה לעבודות ציבוריות, נציג של מחלקת הבריאות, נציג של המשטרה ונציג של הצבא. על הוועדה יהיה לבחון מקומות שיועיד השלטון המקומי לתחנות משטרה. הוא ציין כי יש לכנס את ועדת המיקום במהירות האפשרית, עוד לפני כינוס ועדת הבנייה ובחירת המהנדס, שכן קיימת סכנה שמקומות פנויים יאבדו, כלומר יירכשו על ידי גורמים פרטיים או על ידי משרדי ממשלה אחרים.[81] הצבא דרש לצרף לוועדה נציג מטעמו כדי לא לחזור על שגיאות שנעשו בעבר במיקום תחנות משטרה ולוודא שהדרישות האסטרטגיות והטקטיות שהציב היינינג ימולאו.[82] כל הגופים, הבהיר טגארט, יצטרכו לעמוד בקשר עם משרדי הממשלה. הוא הציע שהכנת התכניות הארכיטקטוניות תימסר לקבלן פרטי באנגליה, וכאשר התכנית הסטנדרטית של כל תחנה תהיה מוכנה יוציאו אותה למכרז בנייה. ועדת הבנייה והמהנדס האחראי יפקחו על התקדמות התכנית.

הנציב העליון אישר את דוח ועדת הדיור, וקיבל את הערות מנהל מחלקת האוצר ג'ונסון שאין מדובר בחיסכון משמעותי מבחינה כספית אך יש לתכנית חשיבות מההיבט הביטחוני. הוא השתכנע כי בעיית הדיור למשטרה היא בעיה בסיסית ועמוקה, שפגעה קשה בתפקודה של המשטרה מאז ראשית המנדט. טגארט העריך שנושא ביטחון הפנים יתפוס חלק ניכר מזמנה של ממשלת ארץ־ישראל למשך זמן רב:

> במצב הנוכחי המשטרה תמצא את עצמה במצב נחות. מצבה הנחות של המשטרה יישאר למרות ההוצאות הגדולות של מאות אלפי ליס"ט על סגל וציוד. מצבה ישתפר רק כאשר ימוקמו וייבנו תחנות ועמדות [מבצרי] המשטרה כפי שצריך.[83]

אמנם במאי 1939 דוכא המרד כמעט לחלוטין, אך הנטייה בשנות שקט לדחות את הטיפול בדיור בגלל בעיות תקציב פגעה בממשלה בסופו של דבר והנציחה את הבעיה. הנציב החליט אפוא ליישם את המיזם בעצה אחת עם מפקד הצבא ועם רוב חברי ממשלתו. הוא החליט לפעול על פי המלצתו של טגארט וליישם את המיזם כמקשה אחת. במכתב לשר המושבות ביקש הנציב לאשר באופן

79 ראו: Military Roads, PRO, CO 733/405/75674
80 מקמייקל, מכתב נלווה (לעיל, הערה 2), עמ' 9.
81 טגארט, מכתב נלווה (לעיל, הערה 2), עמ' 5-7, סעיף 8.
82 ברנסקיל לוועדת דיור, 16 בפברואר 1939, General Staff Remarks re Requirement of Questionnaire of 14 Mars 1939, מסמכי טגארט, מכל 3, תיק 3.
83 טגראט אל המזכיר הראשי, 3 באפריל 1939, מסמכי טגארט, קופסה 3, תיק 3.

עקרוני את המיזם. באותה הזדמנות ביקש מענק כדי לבצר גם את מצודות הגבול בצפון.[84]

הנציב העליון קיבל את התכנית שהציעה הוועדה בראשות טגארט אך לא את השיטה להוצאה אל הפועל של המיזם. מקמייקל בחר בדרך ביניים בין הצעתו של טגארט לזו של מנהל המחלקה לעבודות ציבוריות. הוא קבע שהמיזם ינוהל באופן הבא: האתרים ייבחרו מיד על פי הנחיותיו של טגארט ותוקם ועדת בינוי; תוקם מחלקה נפרדת אד־הוק בראשות מהנדס חיצוני, שימונה באופן מיוחד על פי כישורים נדרשים; ייבחר צוות ארכיטקטורה להכנת התרשימים, הדרישות השונות, חשבונות ועבודת הפקידות; יוצאו מכרזים לחברות מקומיות ולחברות באנגליה לעבודת הבנייה. בינתיים הורה הנציב העליון לנקוט צעדים משפטיים כדי לשמור את הקרקעות שנבחרו כאתרים מתאימים לבניית מבצרי המשטרה בתל־אביב, בטבריה, בחיפה ובנצרת, שלא יירכשו על ידי פרטים או גופים לא רשמיים. לגבי שאר המקומות, נציב המקרקעין הונחה להפקיע חוזים של אתרים שלדעתו אפשר לבנות עליהם, ולדווח לממשלה על כל משא ומתן שמנהלים גורמים פרטים או גופים בלתי רשמיים על אתרים אלה, כדי לאפשר למנוע העברת בעלות על קרקעות אלה.[85]

הרקע הכלכלי והביטחוני לאישור מיזם טגארט

טגארט עזב כאמור את ארץ־ישראל במאי 1939, לאחר שהגיש את הצעתו. הנציב העליון קיבל את התכנית ואף ביקש משר המושבות לאשר אותה עקרונית. בשובו ללונדון עם סיום שליחותו האיץ טגארט בשר המושבות לאשר את תכניתו ולפעול למען אישור התקציב באוצר. הוא הסביר למקדונלד ששיקום השלטון האזרחי בארץ־ישראל תלוי בהקמת המבצרים. בריטניה הייתה שקועה אז בבעיות כלכליות כבדות בכל התחומים. כשנה לפני פרוץ המלחמה היא הזרימה תקציבים רבים לזרועות האוויר והיבשה.[86] כדי שמשרד האוצר יממן את מיזם טגארט חשוב היה להביא את הצבא ואת חיל האוויר לידי הסכמה. והיה סיכוי להשיג הסכמה זו, שכן היינינג, מפקד הצבא בארץ־ישראל, הכיר בחשיבותו המכרעת של המיזם:

> כל שאלת האפשרות של פינוי כוחות מארץ־ישראל תלוי [ביכולותיה של] המשטרה ובהחזרת המצב באזור הכפרי לקדמותו. זה לא יוכל להתבצע כל עוד תכנית המבנים של טגארט אינה יוצאת לפועל [...] ברור לגמרי שרק אחרי שהמשטרה תחזור למלא את חובותיה כפי שעשתה בעבר ניתן יהיה לפנות כוחות.[87]

לאחר פרוץ המלחמה אישר האוצר, בהסכמת משרד המלחמה והאווירייה, להוציא לפועל מתוך תכניתו המקורית של טגארט את התכנית הכפרית בלבד שכללה את כל תחנות ועמדות המשטרה למעט

84 מקמייקל, מכתב נלווה (לעיל, הערה 2), סעיף 9.

85 שם, עמ' 10, סעיף 12.

86 על צבא היבשה וחיל האוויר של בריטניה בין שתי מלחמות העולם ראו: B. Bond, *British Military Policy between the Two World Wars*, Oxford 1980. על זרוע ההפצצה האסטרטגית של חיל האוויר ראו: U. Bialer, *The Shadow of the Bomber: The Fear of Air Attack and British Politics 1932–1939*, London 1980; M. Smith, *British Air Strategy between the Wars*, Oxford 1984

87 הנציב העליון אל שר המושבות, 4 באוגוסט 1939, PRO, CO 733/389/75015/43. הנציב ציטט את דעתו הידועה של היינינג על התכנית מאז שפורסמה.

הערים הגדולות שבהן התחנות היו 1st Class Stations: ירושלים (6 תחנות), יפו (5 תחנות), תל־אביב (4 תחנות, 2 עמדות), חיפה (5 תחנות), סה"כ: 22 תחנות ועמדות משטרה.[88] תכנית זו אושרה בשל היתרונות שהיו גלומים בה: השליטה במקומות אסטרטגיים ושחרור כוחות הצבא.[89]

למעשה חל שיפור בתפקוד המשטרה לקראת נובמבר 1939. היא החלה להוציא בהדרגה סיורים. אך לא הייתה אפשרות למקם את כוחות המשטרה בעמדות בשטח הכפרי, והם התרכזו במטות החטיבתיים והמחוזיים. המבצרים, שתוכננו להיות בסיסי המשטרה באזור הכפרי, היו אמורים להיות מוכנים לאיוש לא לפני חורף 1940. עובדה זו לא הייתה הקושי היחיד. המפכ"ל החל לבצע את הסיורים ללא כוח המחץ שהציע טגארט. הוא נעזר בכוח הספר של עבר הירדן. כמה חודשים לאחר פרוץ המלחמה נדחתה המלצתו של טגארט להשתמש בכוח של עבר הירדן ככוח מחץ בארץ־ישראל.[90] מפכ"ל המשטרה סונדרס הציע לשתף כוחות מדיוויזיית הפרשים (Yeomanry) שהגיעה כמשמר רכוב בשטחים הכפריים.[91] בארץ־ישראל היו אז קרוב ל־11,000 פרשים.[92] מפקד הצבא הדגיש את חשיבות המשך השליטה הצבאית כדי לדכא את שרידי המרד. רק לאחר שהצבא יסיים את משימתו, הדגיש, הוא יעביר בהדרגה את השליטה למשטרה. על כן הוחלט להמשיך ולהכפיף את המשטרה לצבא לשישה חודשים נוספים, ועקב כך לדחות את הקמת יחידת המחץ. באותו זמן הזהיר הרמטכ"ל פילדמרשל ויליאם איירונסייד (Ironside) את שר המושבות כי ייאלץ להוציא את כוחות הצבא בהתראה קצרה קודם להשלמת מיזם טגארט, וזאת בגלל חוסר יכולת הביצוע של המפכ"ל.[93] איירונסייד לא הבחין בחלוקת האחריות במסגרת המיזם בין סונדרס לווילסון־בראון, מנהל המחלקה לעבודות ציבוריות. וילסון־בראון הוא שהיה אחראי למיזם הבנייה, ואילו סונדרס היה אחראי לאיוש המבצרים.

ההוצאה לפועל של מיזם הדיור – התכנית הכפרית

מיזם מבצרי המשטרה יצא לפועל בשני שלבים: בשלב הראשון, שהחל ב־11 באוגוסט 1939, אישר משרד האוצר את מיזם הדיור באופן חלקי בלבד; הוא הקצה תקציב של 250,000 לירות ארץ־ישראליות להקמת אחד־עשר מבצרים כולל רכישת האדמות והוספת כוח אדם מקצועי.[94] שר המושבות קיבל את הצעתו של הנציב העליון באשר לאופן שבו יש להוציא לפועל את בניית המבנים, ועל כן פעלו בחודשים אוגוסט וספטמבר להבאת מהנדס חיצוני.[95] השלב השני החל בפברואר 1940,

88 תזכיר לוק (ללא הנדון), 22 בפברואר 1940, עמ' 8 בסדר המסמכים בתיק, PRO, CO 733/416/75015/43

89 תזכיר לוק, 8 במרס 1940, Details of Additional Staff Required Urgently for Completion of Accommodation Scheme PRO, CO 733/417/75015/43, בראש תיק.

90 הערות ליוק, 15 בפברואר 1940, PRO, CO 733/417/75015/40.

91 הנציב העליון אל מקדונלד, Police Striking Force, 20 בינואר 1940, עמ' 2, סעיף 4, PRO, CO 733/417/75015/43

92 סיכום של דאוני על שיחה עם גנרל איירונסייד ומזכיר המדינה, 29 בפברואר 1940, עמ' 10, סעיף 8, בראש תיק PRO, CO 733/416/5015/43

93 שם.

94 התאריך מדוח הביניים, הקדמה. למעשה המכתב המקורי של האוצר לדאוני הוא מה־9 באוגוסט 1939, PRO, CO 733/389/75015/43

95 קצין האדמיניסטרציה בממשלת ארץ־ישראל אל משרד המושבות, 22 באוגוסט 1939, PRO, CO 733/389/75015/43.

לאחר שהאוצר אישר תקציב נוסף בסך 1,750,000 לירות ארץ־ישראליות. האוצר שוכנע על ידי כל הנוגעים בדבר שהקמת מבצרי המשטרה הכרחית להחזרת השלטון האזרחי בארץ־ישראל, וכן שהמיזם ישחרר כוחות צבא גדולים.[96] העיד פרדריק פוסטר־טרנר (Foster-Turner) הארכיטקט במע"ץ שמונה כאחראי במיזם על תכנון המבנים והפיקוח על בנייתם:

> כשהתהליך התקדם, הודיעו לי בפברואר 1940, על הוספת ארבעים וארבעה מבנים לרשימה המקורית של ה־11. מיד העמדתי שוב את דרישתי להגדלת הצוות [...] העבודה הפעם הייתה הרבה יותר מורכבת שכן היא הייתה פי חמישה מהעבודה המקורית, העבודה חייבה עיסוק עם קבלני חוץ. קיבלו את בקשותי והתחלנו בעבודה.[97]

הנציב העליון, מנהל מחלקת עבודות ציבוריות והארכיטקט הראשי של המיזם פוסטר־טרנר מבקרים במבצר הראשון שסיימו לבנותו – משטרת בית דג'ן, פברואר 1941

לצורך יישום התכנית הכפרית עובדו שישה דגמים חדשים למבצרים: שלושה דגמי מבצרים המתאימים לאזור הכפרי, דגם עירוני אחד, דגם מטה נפתי אחד ועמדת משטרה.[98]

א. תחנה כפרית – מטה מחוזי, מטה נפתי (2nd Class Police Station – District HQ, Divisional HQ)

ב. תחנה כפרית – מטה נפתי (2nd Class Police Station – Divisional HQ)

ג. מטה נפתי (Divisional HQ)

ד. תחנה עירונית (1st Class Police Station)[99]

ה. תחנה כפרית (2nd Class Police Station)

ו. עמדת משטרה (Police Post)

המיזם כונה Police Building Programme, ובקיצור P.B.P. מבצרי המשטרה מופיעים בשתי מערכות מסופררות על פי השלבים, וכל תחנה קיבלה מספר קוד מיוחד לה – שלב א: 1-11; שלב ב: 01-045.[100]

רשימת המבצרים בתכנית הכפרית הייתה כדלהלן:[101]

תקצירים שבראש תיק CO 733/389, 31 באוגוסט 1939. מברק למושל ניגריה, 23 בספטמבר 1939, PRO, CO 733/389/75015/43

96 האוצר הבריטי אל דאוני, 20 בפברואר 1940, PRO, CO 733/416/75015/43.

97 פוסטר־טרנר אל המזכיר הראשי דרך מנהל המחלקה לעבודות ציבוריות, ללא תאריך PRO, 30/94/1

98 במאמרי 'מערכת השיקולים הבריטית' (לעיל, הערה 44) נשמט ממני הדגם של מטה נפתי, שם, עמ' 154. גם דגם זה כמו התחנה העירונית (011) הוא דגם יחיד ואף הוא ברמלה (010).

99 בכל התכנית קיימת תחנה עירונית אחת, ברמלה (011). השוו: אייל ואורן (לעיל, הערה 4), עמ' 116.

100 הסיכום הסופי מדוח דיאגרמי (לעיל, הערה 4). הרשימה מתאימה וחופפת גם את List of Police Buildings, דוח ביניים (לעיל, הערה 4), נספח I. אם כי לא צוין שם הדגם של כל תחנה. שימו לב, ברשימה קיימות תחנות כפריות (2nd Class Station) הממוקמות בעיר, כגון: בית־לחם (04A), שכם (030) וצפת (037A). יש להבדילן מהדגם העירוני ברמלה שהוא (1st Class Station). כלומר, הוא הופיע בתכנית הפרישה העתידית של טגארט לצד התחנות בערים הגדולות, והוא היחיד מביניהן שהוכנס גם לתכנית הכפרית.

101 שם, שם.

רשימת המבצרים

שלב א

מספר קוד	שם המבצר (P.B.P.)	דגם תחנת המשטרה
1	יריחו	2nd Class Police Station
2	לטרון	Police Post
3	אל־קטרה (גדרה)	2nd Class Police Station
4	בית־ג'וברין	2nd Class Police Station
5	עיראק־סואידן	Police Post
6	חאן־יונס	Police Post
7	מג'דל	2nd Class Police Station
8	עתלית	Police Post
9	שפא־עמר (שפרעם)	2nd Class Police Station
10	לג'ון (מגידו)	Police Post
11	ג'יפתליק	2nd Class Police Station

שלב ב

מספר קוד	שם המבצר (P.B.P.)	דגם תחנת המשטרה
01	קריית־אלענב (אבו־גֿוש)	Police Post
02	ערטוף (הרטוב)	Police Post
03	רמאללה	2nd Class Police Station
04	בית־לחם – כפרית	2nd Class Police Station
04A	בית־לחם – תחנה עירונית	2nd Class Police Station
05	חברון	2nd Class Police Station – Divisional HQ
06	בית־דג'ן	2nd Class Police Station
07	רמת־גן	2nd Class Police Station
08	פתח־תקווה	2nd Class Police Station – Divisional HQ
09	הרצליה	2nd Class Police Station

מספר קוד	שם המבצר (P.B.P.)	דגם תחנת המשטרה
010	רמלה – מטה נפתי	Divisional HQ
011	רמלה – דגם עירוני	1st Class Police Station
012	לוד	2nd Class Police Station
013	רחובות	2nd Class Police Station – Divisional HQ
016	קריית־חיים	2nd Class Police Station
017	ג'למה (יגור)	Police Post
018	כרכור	2nd Class Police Station
019	חדרה	2nd Class Police Station
020	זיכרון־יעקב	2nd Class Police Station
021	נצרת	2nd Class Police Station
021A	נצרת (Russian Compound)	
022	עפולה	2nd Class Police Station
023	נהלל	Police Post
024	טבריה	2nd Class Police Station – Divisional HQ
025	צמח	2nd Class Police Station
026	אלחמה	
027	בית־שאן	2nd Class Police Station
027A	בית־שאן – משרדי ממשלה	Police Post
028	שאטה	Police Post
029/1	שכם – תחנה – מטה נפתי	2nd Class Police Station – Divisional HQ
029/2	שכם – תחנה	2nd Class Police Station
030	שכם – תחנה עירונית	2nd Class Police Station
031	טול־כרם	2nd Class Police Station – Divisional HQ
032	קלקיליה	Police Post
034	ג'נין	2nd Class Police Station – Divisional HQ
035	ח'רבת בית־ליד	2nd Class Police Station

מספר קוד	שם המבצר (P.B.P.)	דגם תחנת המשטרה
036	תל־מונד	Police Post
037	צפת – תחנה – מטה נפתי	2nd Class Police Station – Divisional HQ
037A	צפת – עמדה עירונית	Police Post
038	ראש־פינה	2nd Class Police Station
039	חלסה (קריית שמונה)	2nd Class Police Station
040	מטולה	Police Post
041	תרשיחא	Police Post
042	עזה	2nd Class Police Station – District HQ, Divisional HQ
043	באר־שבע	2nd Class Police Station – Divisional HQ
044	עכו	2nd Class Police Station
045	צרפנד־אלחרב	2nd Class Police Station

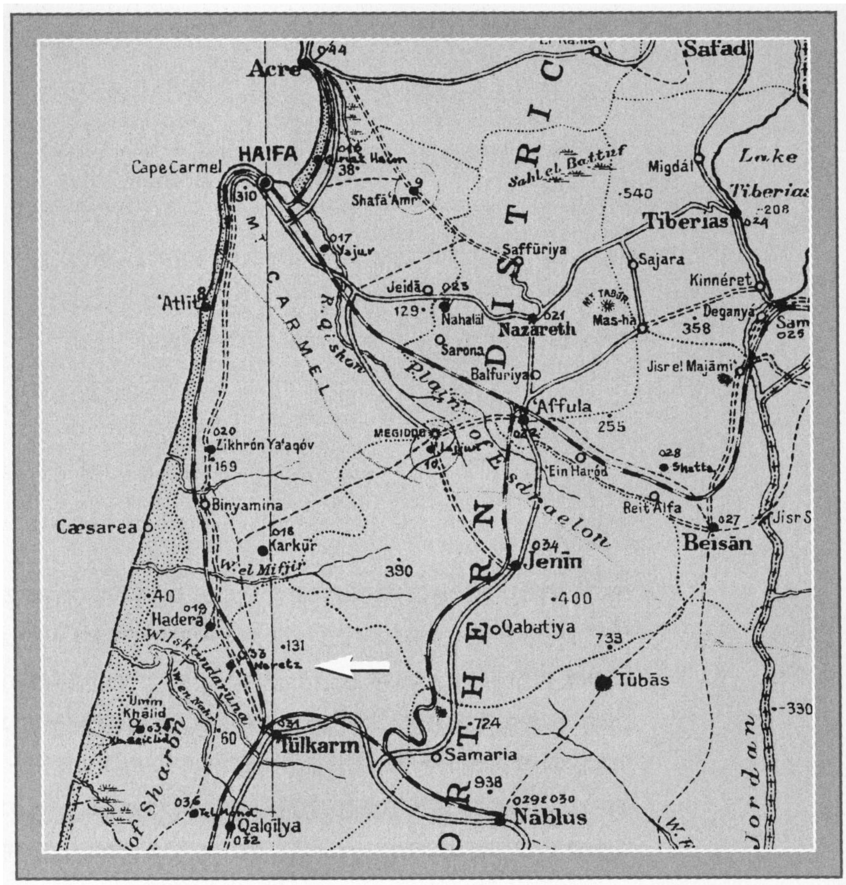
משרד המושבות אישר חמישים וחמישה מתוך שבעים ושבעה המבצרים שבתכניתו של טגארט וכולם באזור הכפרי (ברשימה מופיעים חמישים ושמונה מבצרים אך אין להביא בחשבון את המבצרים שלא הצריכו בנייה אלא השלמה חלקית של מבנים קיימים: נצרת [021A] אלחמה [026] ובית־שאן – משרדי הממשלה [027A]).[102] בתכנית של טגארט הייתה תחנת משטרה בראשון־לציון ותחנה נוספת בנס־ציונה. אלה לא נבנו. במקומן בנו את תחנת המשטרה בצרפנד־אלחרב [045]. כמו כן בנו מבצר בלג'ון־מגידו [10] שאיננו מופיע בתכנית הפרישה העתידית של תחנות המשטרה של טגארט, במקום תחנת המשטרה במשמר העמק שהופיעה בתכנית המקורית. הבנייה החדשה נעשתה עקב שיקולי פרישה של התכנית הכפרית.

102 היו תחנות נוספות שתוכננו במבנים קיימים, כמו צמח, ג'יפתליק, טול־כרם ועוד, אך ההשלמה בתחנות אלה דרשה עבודה רבה של הארכיטקטים והקבלנים. על פי הסיכום הסופי של דוח דיאגרמי (שם). השוו סיכום מספרי המבנים השונה והמבולבל אצל אייל ואורן (לעיל, הערה 4), עמ' 115, 116, ומספר המבצרים במפה שם, בעמ' 118. תחנה נוספת שאיננה מופיעה ברשימת התחנות ולא במסמך רשמי אחר ושמופיעה במפת התחנות שבמסמכי פוסטר־טרנר PRO, CO 30/94/1 היא תחנת מרץ (Meretz) (033). התחנה ממוקמת ליד הכפר הערבי מיסר וקיבוץ מצר היום, בין חדרה לטול־כרם. אין לתחנה כל משמעות אסטרטגית. ייתכן שסיכול האותיות בשם התחנה מיסר־מרץ נעשה בכוונה. להערכתי זאת הייתה תחנה שנבנתה באופן חשאי כמתקן חקירות וכליאה. טגארט ראה בחקירות כלי מרכזי להשגת מודיעין, ואף החל בהקמת מרכז חקירות בירושלים שקית־רוש התנגד לו נמרצות. קית־רוש (לעיל, הערה 39), עמ' 191. ייתכן וטגארט העביר את המתקן לאזור שהוא רחוק גם מן העין של הפקידות הבריטית. מדינת ישראל עושה שימוש במתקן זה לצורכי חקירה, עד היום. ראו: א' לביא, 'תחקיר: מה קורה בין כתלי מתקן הכליאה הסודי 1391 – הפינה האפילה ביותר בישראל', מוסף הארץ, 22 באוגוסט 2003, כ"ד באב תשס"ג. שמו הרשמי של המתקן במשרד הביטחון, מתקן 'ברק'. ראו: המוקד להגנת הפרט נגד מדינת ישראל, עתירת בג"ץ 9733/03.

שיקולי הפרישה

עיון במפה מאותם ימים שבה צוינו תחנות המשטרה המתוכננות[103] מלמד שיש להבחין בין שיקולי פרישה ברמה האסטרטגית לבין שיקולים של משימות התחנה, כלומר תכנית הסיורים והחזרת שליטת התחנה.[104] שני סוגי השיקולים הובאו בחשבון במיקום כל תחנה ותחנה וכן בראייה כוללת של הפרישה כולה.

טגארט, סונדרס וקינגסלי־הית מיקמו את התחנות העיקריות במקומות אסטרטגיים: לאורך מסילות הברזל,[105] לאורך כבישי האורך (מדרום לצפון)[106] והרוחב (ממערב למזרח),[107] בצמתים מרכזיים (דרכים ומסילות ברזל),[108] בעיירות מרכזיות באזור הכפרי, בערים ערביות שהשתתפו באופן בולט במרד הערבי, במרכזים כפריים יהודיים – אולי מחשש ממרד יהודי שיפרוץ בעקבות פרסום מדיניות 'הספר הלבן'[109] –

קטע ממפת הפרישה של פוסטר־טרנר. שימו לב לתחנת מרץ (033), מסומנת בחץ מצפון לטול־כרם, שנבנתה ככל הנראה באופן חשאי כמתקן מעצר וחקירות (ראו הערה 102)

103 מפת הפרישה של מבצרי טגארט, שהתקין פוסטר־טרנר, PRO, 30/94/1

104 הערות הנציב העליון (לעיל, הערה 49), עמ' 5, סעיף 6.

105 חאן יונס (מצרים)-עכו (מדרום לצפון): חאן־יונס, עזה, מג'דל, רחובות, רמלה, לוד, פתח־תקווה, תל־מונד, טול־כרם, חדרה, זיכרון־יעקב, עתלית, חיפה, קריית־חיים ועכו; תל־אביב-ירושלים: בית־דג'ן, לוד, רמלה וערטוף; טול־כרם-שכם: טול־כרם ושכם (אין ביניהן מבצרים); טול־כרם-עפולה: טול־כרם, ג'נין ועפולה; חיפה-דמשק (רכבת העמק): יגור, עפולה, שאטה, גשר מג'מיה, צמח ואלחמה.

106 לדוגמה בציר מישור החוף: חאן־יונס, עזה, מג'דל, רחובות, רמלה, לוד, קלקיליה, טול־כרם, חדרה, זיכרון־יעקב, עתלית, קריית־חיים ועכו.

107 לדוגמה: בית־דג'ן, לוד, רמלה, לטרון, ערטוף, קריית אלענב.

108 לדוגמה מבצר עזה מוקם בצומת הדרכים חאן־יונס-עזה-חיפה ועזה-באר־שבע; מבצר לוד מוקם בצומת מסילות הברזל ירושלים-לוד-יפו ומצרים-עזה-לוד-חיפה; מבצר לטרון מוקם בצומת הדרכים בית־ג'וברין-לטרון-ירושלים-רמאללה ויפו-לטרון-ירושלים; מבצר עפולה מוקם בצומת הדרכים ג'נין-עפולה-נצרת ובית־שאן-עפולה-חיפה ובצומת מסילות הברזל חיפה-עפולה-דמשק, טול־כרם-עפולה-חיפה וטול־כרם-עפולה-דמשק; מבצר ראש־פינה מוקם בצומת הדרכים טבריה-ראש־פינה-מטולה וצפת-ראש־פינה-גשר בנות־יעקב. וראו מפה.

109 ר' צווייג, 'בריטניה, "ההגנה" וגורל ה"ספר הלבן" – איום ההתמרדות היהודי ומשקלו: תוצאות הפוכות אחדות',

לאורך החוף, לאורך גב ההר, לאורך הגבול המזרחי ובגבול הצפוני ב'חללים' שהותירו מצודות הצפון.

ברמה המקומית הוחלט לפרוש את התחנות בערים ובעיירות מרכזיות בפריפריה הכפרית. טגארט מיקם חלק מן המבצרים כך שהם שלטו באחת גם בעיירות המרכזיות, גם על ציר מסילות הברזל, גם על דרכים ראשיות וגם בערים שהיו בעייתיות במרד הערבי.[110]

שיקולים טקטיים במיקום המבצרים ותכנון המבנה

לאחר שטגארט עזב את הארץ מיקמו המפכ"ל ומנהל המחלקה לעבודות ציבוריות כל מבצר באתר ספציפי, על פי תכנית הפרישה.[111] מבצרים שנועדו לשלוט ביישובים מוקמו מחוץ להם ורחוק מהם כדי להבטיח שליטה מלאה במרחב. מלבד זאת העדיפו למקם את המבצרים בשטחים גדולים ופתוחים ככל האפשר, כדי שהמבצר יישאר מבודד ולא יאבד בעתיד את יתרונו הטקטי עקב בנייה מסביבו.[112] המבצרים מוקמו אפוא במקום גבוה או שולט, חשוף ומבודד, שכביש גישה הוביל רק אליו מהציר הראשי, ואם לא היה ציר מרכזי בסמוך מוקמו על ציר משני.[113] בחלק מן הערים, כגון שכם, צפת, בית־לחם ובית־שאן, נבנו שני מבצרי משטרה.

המבצר תוכנן כך שיושביו יוכלו להגן עליו בשעת חירום בכוחות מינימליים, בין היתר על ידי הגבלת הכניסה והיציאה. בכל מבצר היו כניסה אחת לחצר וכניסה עיקרית אחת דרך אולם הקבלה (charge room). שני מגדלי שמירה בשתי פינות המבנה, בקצות האלכסון, הגנו על כל היקפו של המבנה. במגדלי השמירה נקבעו חרכי ירי, הן בקומת הקרקע והן בקומה העליונה, ומהם ניתן היה לירות במקרה של התקפה לכל פאות המבנה. כל החלונות במבנה תוכננו בגובה שאדם מבחוץ לא יכול היה לירות פנימה. כל החלונות בקומת הקרקע היו בגודל המינימלי הנחוץ לאור ולאוורור. לכניסה המרכזית תכננו דלתות מתכת כדי לאפשר לשוטר שליטה על הכניסה במקרה של התקפה. מתחת לדלפק הקבלה הותקן מנגנון חשמלי, ובמקרה של התקפה או ירי על השוטר האחראי, אפשר היה להפעיל בלחיצת כפתור את מנגנון סגירת הדלתות וכן מנגנון אזעקה. תשומת לב מיוחדת ניתנה להבטחת אספקת המים, ובכל מבצר משטרה היה מכל מים של עשרות אלפי ליטרים לשעת חירום. כמו כן היו בכל מבצר גנרטור וחדר מצברים לשם אספקת חשמל בשעת חירום. במבנה תוכננה מערכת קשר אלחוטי וטלפוני, והוא הוקף מסביב בגדר תיל במרחק של כמאה מטר.[114]

קתדרה, 29 (תשרי תשמ"ד), עמ' 145-172. ראו גם: י' גלבר, 'המדיניות הבריטית והציונית בארץ ישראל בצל החשש מהתקוממות יהודית 1942-1944', הציונות, ז (תשמ"ה), עמ' 324-396. למעשה היינינג עצמו לא חשש מהיישוב היהודי. לדבריו 'מגזימים בהערכת כוחו של היישוב. יש הבדל בין אנשי הערים ליישובים באגירת נשק בתל אביב להערכתו אין מחסני נשק גדולים'. ריאיון עם היינינג, 23 באוגוסט 1939, PRO, CO 733/389/75015/43

110 כגון: לוד, רמלה, טול־כרם, קלקיליה, בית־לחם, חברון, מג'דל ועזה.

111 דוח ביניים (לעיל, הערה 4), עמ' 4, סעיף 11.

112 שם.

113 לדוגמה מבצר שפא־עמר מוקם על הכביש שבין קריית־חיים לשפא־עמר, ליד מזלג הכבישים שהובילו לרמת־יוחנן ולשפא־עמר; מבצר רמת־גן מוקם על הכביש המחבר את שכונת נחלת־גנים לשכונת בורוכוב ועל הכביש המחבר את רמת־גן ופתח־תקווה, והשולט על הכביש לחיפה.

114 דוח ביניים (לעיל, הערה 4), עמ' 9-12, סעיפים 27-36.

מיקום משרדי ממשלה

ועדת הדיור תכננה במקור להכניס משרדים ממשלתיים לשישה־עשר מבצרים. הנציב העליון אישר להקים משרדים אלה בשלושה־עשר מבצרי משטרה (במרכזי האדמיניסטרציה העיקריים חוץ לארבע הערים הגדולות).[115] משרדי הממשלה מוקמו במבצרים הבאים:[116]

מספר קוד	שם המבצר	דגם התחנה	משרדי ממשלה
1	יריחו	משטרה כפרית, 2nd Class Police Station	משרדי המחוז, דואר וטלגרף, מכס
04	בית־לחם – כפרית	2nd Class Police Station	משפטים, דואר וטלגרף, מכס
04A	בית־לחם – עירונית	2nd Class Police Station	משרדי המחוז
05	חברון	מטה נפתי, תחנת משטרה כפרית, 2nd Class Police Station Divisional HQ	משרדי מחוז, משפטים, דואר וטלגרף, מקרקעין, מכס
011	רמלה	תחנה – דגם עירוני, 1st Class Police Station	משרדי מחוז, משפטים, דואר וטלגרף, מכס, עבודות ציבוריות
027A	בית־שאן – משרדי ממשלה	לא במבנה המשטרה עצמו	משרדי מחוז, דואר וטלגרף, מקרקעין, מכס, עבודות ציבוריות
029/1	שכם	מטה נפתי, תחנת משטרה כפרית, 2nd Class Police Station Divisional HQ	משרדי מחוז, משפטים, מכס, מקרקעין, עבודות ציבוריות
031	טול־כרם	מטה נפתי, תחנת משטרה כפרית, 2nd Class Police Station Divisional HQ	משרדי מחוז, משפטים, מכס, מקרקעין, עבודות ציבוריות
034	ג'נין	מטה נפתי, תחנת משטרה כפרית, 2nd Class Police Station Divisional HQ	משרדי מחוז, משפטים, מכס, מקרקעין, עבודות ציבוריות

115 הנציב העליון אל שר המושבות, 26 בפברואר 1940, עמ' 1, סעיף 2, PRO, CO 733/416/75015/43.

116 דוח דיאגרמי (לעיל, הערה 4). אייל ואורן סברו שבכל המבצרים היו משרדי הממשלה. הם לא הבחינו בין תכנון לביצוע. ראו: אייל ואורן (לעיל, הערה 4), עמ' 106.

מספר קוד	שם המבצר	דגם התחנה	משרדי ממשלה
021A	נצרת (המתחם הרוסי)	לא במבנה המשטרה עצמו	משרדי מחוז, משפטים, מכס, מקרקעין, דואר וטלגרף, עבודות ציבוריות, התיישבות ומיפוי
024	טבריה	מטה נפתי, תחנת משטרה כפרית, 2nd Class Police Station Divisional HQ	משרדי מחוז, משפטים, מכס, מקרקעין, דואר וטלגרף, עבודות ציבוריות, הגירה
037	צפת	מטה נפתי, תחנת משטרה כפרית, 2nd Class Police Station Divisional HQ	משרדי מחוז, משפטים, מכס, מקרקעין, עבודות ציבוריות
037A	צפת	עמדת משטרה עירונית Police Post	משרדי מחוז, דואר וטלגרף, מקרקעין
042	עזה	מטה מחוזי, מטה נפתי, תחנת משטרה כפרית 2nd Class Police Station District HQ, Divisional HQ	משרדי מחוז, משפטים, דואר וטלגרף, מקרקעין, מכס, עבודות ציבוריות
043	באר־שבע	מטה נפתי, תחנת משטרה כפרית, 2nd Class Police Station Divisional HQ	משרדי מחוז, משפטים, דואר וטלגרף, מקרקעין, מכס, עבודות ציבוריות
044	עכו	מטה נפתי, תחנת משטרה כפרית, 2nd Class Police Station Divisional HQ	משרדי מחוז, משפטים, דואר וטלגרף, מקרקעין, עבודות ציבוריות, התיישבות ומיפוי

בשניים משישה־עשר המבצרים שברשימה, במשטרת בית־שאן (027A) ובנצרת (021A), לא היו משרדי הממשלה במבנה המשטרה עצמו. משטרת בית־לחם העירונית (04A) ומשטרת בית־לחם הכפרית (04) נחשבו כיחידה אחת. במשטרת בית־לחם העירונית (04A) היו משרדי מחוז בלבד.[117] כלומר בסך הכול מוקמו משרדי ממשלה בשלושה־עשר מבצרי משטרה.

117 במשטרת יריחו אושר כבר קודם לכן למקם משרדי ממשלה. הנציב העליון אל שר המושבות, 26 בפברואר 1940, סעיף 2, עמ' 4 בסדר המסמכים בתיק, PRO, CO 733/434/75015/43.

תכנית המבנים המורחבת – שבעה מבצרים נוספים

באמצע ינואר 1941, כאשר הייתה הבנייה בעיצומה, ביקש הנציב העליון משר המושבות להוסיף עוד שבעה מבצרים על התכנית המקורית. הסיבה הייתה שבכמה מן המחוזות נותרו 'חללים' גאוגרפיים במקומות אסטרטגיים אף שהייתה להם חשיבות מבחינת השליטה. המבצרים הנוספים היו בגִ'סר מג'מיה שבעמק הירדן, במעבר מסוריה לארץ־ישראל, במחוז השומרון במקומות שהיו הבעייתיים ביותר בזמן המרד הערבי: טובס, בידיה וסלפית, בדהריה ובנבי־צלאח במחוז ירושלים, ובח'רבתא־ניעלין ובקסטינה במחוז לוד.[118] הנציב העליון העריך את מחירן בכ־200,000 לירות ארץ־ישראליות. טגארט לא כלל את המקומות הללו בתכנית הפרישה המקורית שלו כיוון שתכנן להציב בקסרקטינים שנבנו עבור הצבא באותם מקומות את כוח המחץ המשטרתי, קרי את כוח הספר של עבר הירדן. הנציב העליון הודיע לשר המושבות שהקסרקטינים כבר אינם קיימים.[119] ומאחר שהפעלת כוח הספר של עבר הירדן לשיטור ירדה מהפרק היו מבצרי המשטרה נחוצים. להלן פירוט המבצרים:[120]

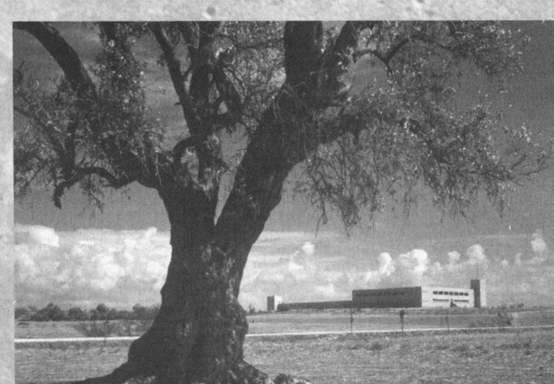
118 הנציב העליון אל לורד לויד (השר החדש במשרד המושבות), 17 בינואר 1941, PRO, CO 733/434/75015/43/40.
119 שם.
120 דוח אדמיניסטרטיווי (לעיל, הערה 4).

משטרת לוד

משטרת חברון

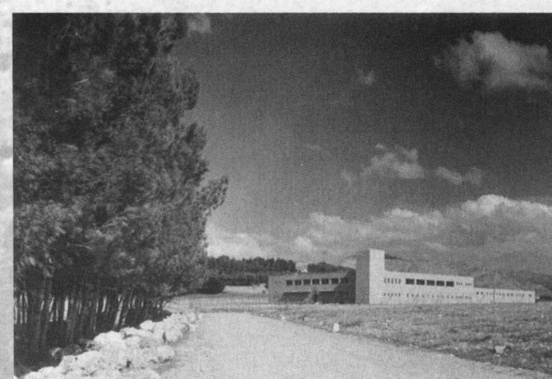
משטרת מג'דל

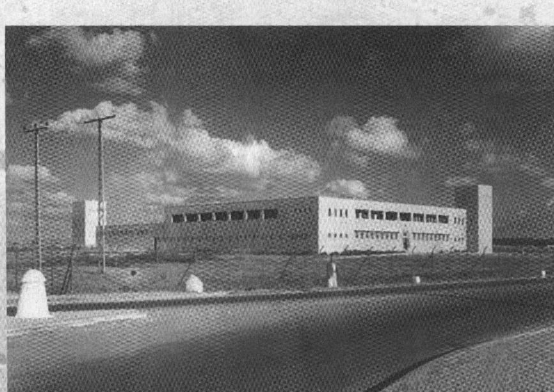
משטרת לטרון

מספר קוד	שם המבצר	סיום הבנייה
046	גִ'סר מג'מיה	נובמבר 1943
046A	ג'סר ירמוק	נובמבר 1943
047	דהריה	אפריל 1943
048	טובס	אפריל 1943
049	סְלת א־דהר	מרס 1943
050	ניעלין	יולי 1943
051	נבי־צאלח	יולי 1943

המיזם על פי התכנית המקורית הסתיים במחצית השנייה של שנת 1941, שנתיים לאחר שנהגה לראשונה. ובמחצית השנייה של שנת 1943 הושלמה התכנית המורחבת, שהייתה המיזם הביטחוני החשוב ביותר בארץ־ישראל בתקופת המנדט.

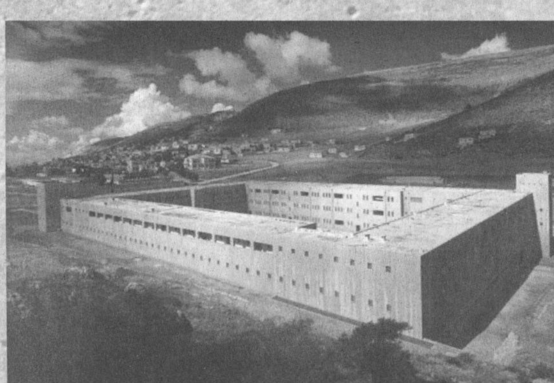
משטרת הרטוב

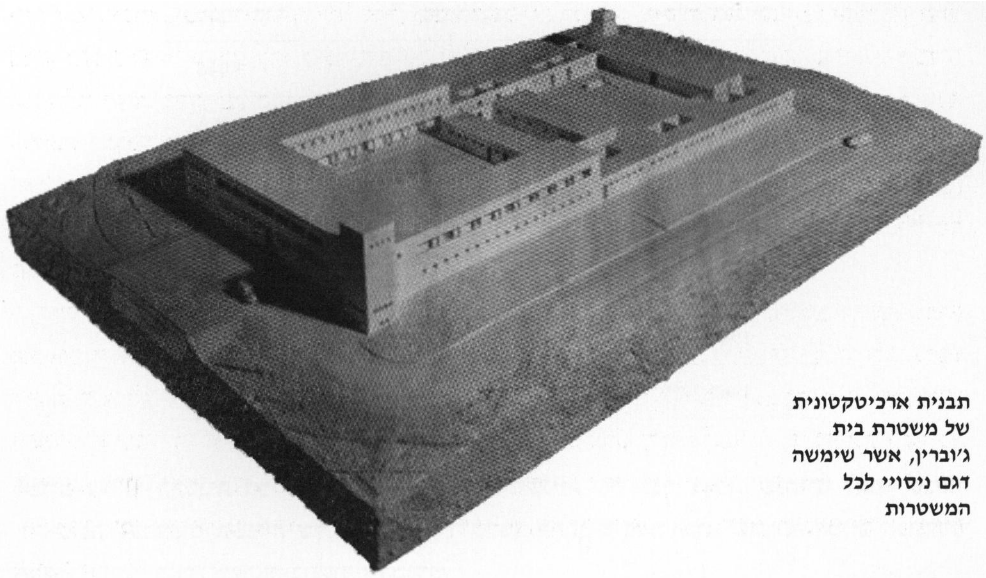
משטרת בית דגן

משטרת טבריה

משטרת שכם (029/1)

תבנית ארכיטקטונית של משטרת בית ג'וברין, אשר שימשה דגם ניסויי לכל המשטרות

סיכום

המטרה של סר צ'רלס טגארט בתכנון מיזם המבצרים הייתה להחזיר לתחנות המשטרה את השליטה במרחב, לאחר שזו אבדה במרד הערבי במהלך חורף 1938. ניתן להצביע בבירור על זיקה בין תפיסתו המשטרתית של טגארט וניסיונו מהודו לבין המיזם שתכנן בארץ־ישראל. בהיותו מפכ"ל משטרת כלכותה יצא טגארט כנגד תחנות המשטרה השכורות, תופעה שרווחה באימפריה הבריטית כולל בהודו ובארץ־ישראל, ושלל את יעילותן. הוא שם דגש על תחנת המשטרה הייעודית, זו שתוכננה, נבנתה ומוקמה בהתאם לצורכי המשטרה, כיוון שלתחנת המשטרה היה תפקיד מפתח בהצלחתה של המשטרה למלא את משימותיה. התחנה הייתה מסגרת היסוד שריכזה בתוכה את סגל השוטרים המקצועי, וסגל זה הוא שפעל למימוש יעדי המשטרה – לשמור על חוק וסדר ברמה המקומית, באמצעות מודיעין, מניעת פשע ומעקב אחרי פושעים, סיורים ומבצעים. טגארט יישם את תפיסתו זו הלכה למעשה בהיותו מפכ"ל בכלכותה: הוא תכנן וביצע מיזם של תחנות משטרה שנבנו ונפרשו כדי לתת פתרון לבעיית הטרור ההינדי מחד גיסא ולפשיעה הפלילית מאידך גיסא. טגארט מצא דרך מקורית לממן את המיזם בהסבו את תקציב השכירות המשטרתי להחזר הלוואות לבנייה ייעודית.

טגארט בחן את הדיור המשטרתי ואת פרישת תחנות המשטרה בארץ־ישראל לאור תפיסתו המשטרתית וניסיונו מכלכותה, והקדיש לנושא זה את הפרק הארבעה־עשר בדוח שכתב בינואר 1938. הוא מצא כי נושא הדיור בעייתי ביותר, ואף שחלק מהבעיות כבר זוהו על ידי ועדות חקירה שהגיעו לארץ־ישראל – מוועדת הייקרפט דרך ועדת שאו ועד ועדת פיל – הן לא תוקנו. אי לכך הציע טגארט לנקוט פתרון רדיקלי וכולל, שעל פרטיו תמליץ ועדה מקצועית שתשב על המדוכה.

מיזם המבצרים נולד מתוך מחלוקת בין שני מומחים אימפריאליים, שייצגו שתי אסכולות שיטור אימפריאליות שונות – טגארט ודאוביגין. בדוח שכתב המליץ טגארט לארגן בארץ־ישראל משטרה

בעלת מרכיבים ביטחוניים כמו: חיל ספר, משטרה כפרית רכובה, גיוס השוטר המקומי הקשוח ויוצאי צבא, הקמת צוותי מקלע לואיס אד־הוק שיאוישו על ידי שוטרים מן המטה, הוספת מדי חקי למדים הכחולים ועוד. בכך יצא כנגד אסכולת דאוביגין, שהייתה אזרחית באופייה, ושהתאפיינה במיוחד בטיפוס השוטר המשכיל ששירת בה, ושעסק במלאכת השיטור בעזרת הפנקס; זו הייתה האסכולה השלטת במשטרת ארץ־ישראל עד בואו של טגארט. טגארט ביקש לעקור ממשטרת ארץ־ישראל את אסכולת דאוביגין, מאחר שתלה בה את האשמה בחולשת המשטרה בזמן המרד הערבי, והוא כלל בזה גם את נושא הדיור המשטרתי.

הרעיון לבנות את תחנות המשטרה כמבצרים היה למעשה של היינינג, מפקד הצבא, שהמשטרה הוכפפה לו החל מקיץ 1938. הרעיון עלה בזמן ביקורו השני של טגארט בארץ־ישראל. היינינג ביקש למצוא דרך להוציא את האחריות לביטחון הפנים מידי הצבא ולהחזירה למשטרה, ולשם כך היה צורך לחזקה. הרעיון של היינינג השתלב היטב בתפיסתו של טגארט שיש להחזיר לתחנה את השליטה במרחב, מתוך ראיית תחנת המשטרה והסגל שלה כ'יחידת הציר של הכוח'. במסגרת ועדת הדיור, שבראשה עמד מנובמבר 1938 ועד חודש אפריל 1939, תרגם טגארט את רעיון המבצר לכדי תכנית מגובשת.

טגארט המליץ לבנות את מבצרי המשטרה הגדולים והמוגנים במקום תחנות המשטרה הקטנות והבלתי מוגנות שנבנו בהמלצת דאוביגין, ואת אלה ביקש לחסל. בתכנית הפרישה העתידית של תחנות המשטרה הציע טגארט להקים בארץ־ישראל שבעים ושבעה מבצרי משטרה עירוניים וכפריים, בעוד דאוביגין קבע שיש לבנות מאה ושש־עשרה תחנות משטרה. דאוביגין פרש את תחנות המשטרה בשטח הכפרי כ'כיסים קטנים', ואילו טגארט מיקם את מבצרי המשטרה באופן ממוקד במקומות אסטרטגיים תוך התחשבות בהיבטים טקטיים של הגנת התחנות. גם בתכנית הפרישה חלק טגארט בגישתו ההתקפית על דאוביגין. דאוביגין שרטט תכנית הגנה בגושים, ובנה את תחנות המשטרה ביישובים היהודיים שהיו יעד להתקפות הערבים. לעומתו טגארט פרש את המבצרים בעיירות מרכזיות, בעיקר ערביות אך גם יהודיות, כדי למנוע התקפות כבר מבסיסי היציאה ומרידות במקום היווצרותן. הן טגארט והן דאוביגין סברו שיש לפתור את בעיית המגורים של השוטרים כדי לבודדם מסביבתם. דאוביגין ביקש לפתור זאת בשלבים, בעוד טגארט ביקש לפתור את הבעיה כמקשה אחת. המבצרים שתכנן טגארט פתרו את בעיות הדיור שהעלה בדוח, במיוחד את בעיית המגורים לשוטרים ששירתו בהם.

תכנית המבצרים הייתה מרכיב מרכזי בארגון מחדש של המשטרה, אך תכנית הארגון של טגארט כללה שני מרכיבים נוספים: הגדלה ושיפור של כוח האדם בסקצייה הבריטית ושינוי מבנה המשטרה למשטרה ביטחונית באופייה, וכן שיפור תנאי השירות של השוטרים.

טגארט השלים בפברואר 1939 את תכנית הפרישה העתידית, והיא הייתה הבסיס לדוח ועדת הדיור שהוגש חודשיים אחר כך. מתוך שבעים ושבעה המבצרים שהמליץ לבנות בערים ובפריפריה הכפרית, אישרה הממשלה הבריטית – עקב העלות הגבוהה – רק את התכנית הכפרית, שכללה חמישים וחמישה מבצרים. משום כך לא נבנו מבצרים בערים הגדולות והמעורבות: ירושלים, יפו,

תל־אביב וחיפה, אף שהיו מוקד תבערה למאורעות בארץ־ישראל. הכרעה זו מעידה שהקטנת החיכוך בין האוכלוסייה הערבית לזו היהודית לא הייתה מטרה בפני עצמה. גם השיקול של פרישת מוסדות השלטון לא עמד בפני עצמו אלא השתלב בשליטת התחנה, שכן ועדת הדיור בראשות טגארט מיקמה משרדי ממשלה שונים רק בשלושה־עשר מתוך חמישים וחמישה מבצרים, היינו בכרבע מהמבצרים.

דגם המבצר המשטרתי שבחר טגארט מקורו בוואדי רם שבעבר הירדן. המבצר היה חלק משרשרת מבצרים שבנה גלאב פאשא בראשית שנות השלושים, ושהיו בסיסי שליטה לכוחות סיור במרחב, אותו התפקיד שהועיד טגארט למבצרים בארץ־ישראל. מצודות גבול הצפון במחוז הספר לא היו חלק ממיזם המבצרים. הן נבנו מוקדם יותר, קווי המתאר הארכיטקטוניים שלהן שונים מאלה של המבצרים, ואין להן מספרי קוד. בתכנית הפרישה העתידית של טגארט התחשבו בהן כיוון שנבנו כמשלטים היכולים להגן על עצמם, ועל כן תוכננו מבצרים במחוז הספר רק ב'חללים' גאוגרפיים שנותרו ביניהן. עם סיום בניית מיזם המבצרים נותרו 'חללים' גם במרחב הגאוגרפי של יהודה ושומרון ועמק הירדן, לכן כבר בראשית שנת 1941 ביקש הנציב העליון להוסיף עוד שבעה מבצרים.

המיזם של טגארט אושר ויצא אל הפועל בתוך זמן קצר, מאפריל 1940 עד אוקטובר 1941. זאת אף שמחיר ביצוע התכנית הכפרית נאמד ב־2,200,000 לא"י, ועליהם נוספו עוד 200,000 לא"י לשבעת המבצרים הנוספים שדרש הנציב העליון, סכום עתק שבריטניה הייתה זקוקה לו מאוד בתחילת המלחמה. הבריטים אישרו הוצאה זו מפני שמיזם מבצרי המשטרה השתלב בצורכי ביטחון הפנים ובצרכים האסטרטגיים שלהם באותה תקופה, ואִפשר לשחרר כוחות צבא מארץ־ישראל לקראת המלחמה באירופה. המאמץ שריכזה בריטניה בארץ־ישראל בתקופה כה קשה עבורה, מעיד שממשלת בריטניה התכוונה להמשיך ולהחזיק בארץ־ישראל תקופה ארוכה, ושייחסה חשיבות רבה לשמירת החוק והסדר בארץ בזמן המלחמה.